محمدی مەلا کەریم

مەولەوی

ژیان و بەرهەمی

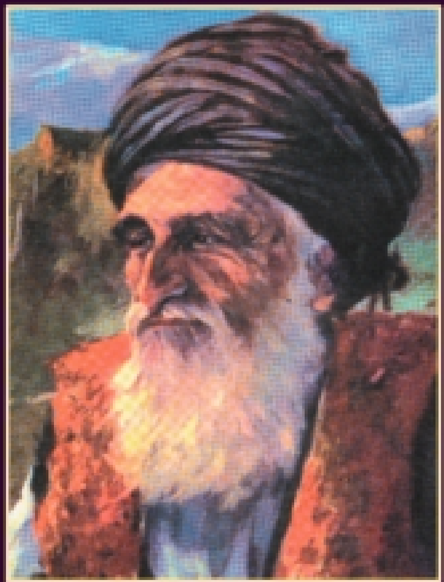

16ی ئاب
2001

نازک: تەداروک فەسڵ وەهاران
شیرین: ئارایش هەردەو کۆساران
گوڵ چون رووی ئازیز ئەزاکەت پۆشان
وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشان
مەیدان گوڵاڵان نە پای دەربەندان
ئەو یەکتەر ڕشتەی ئارەزوومەندان
چ خاس خاس شنیز نە ئیواراندا
سەوزە وە رووی خاک جەرگەی یاراندا!

Aras Press and Publishers
Kurdistan - Erbil
2001

محمدی مەلا کەریم

مەولەوی

ژیان و بەرهەمی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسەر: بەدران ئەحمەد حەبیب

* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، گەڕەکی ڕاپەڕین، هەولێر
ژمارەی تەلەفۆن: ٢٢٣٢٠٢١
سندووقی پۆستە ژمارە: ١

مەولەوی

ژیان و بەرهەمی

محمدی مەلا کەریم

ناوی کتێب: مەولەوی - ژیان و بەرهەمی
نووسینی: محمدی مەلا کەریم
بڵاوکراوەی ئاراس– ژمارە: ٧٥
دەرهێنانی هونەری: بەدران ئەحمەد حەبیب
بەرگ: شکار عەفان نەقشبەندی
نووسینی سەر بەرگ: خۆشنووس محەممەد زادە
پیت لێدان: ئاراس ئەکرەم
سەرپەرشتیی چاپ: ئاوڕەحمان مەحمود
چاپی یەکەم - چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر– ٢٠٠١
لە کتێبخانەی بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی ڕۆشنبیری و هونەر لە هەولێر ژمارە (٣٠٦)ی ساڵی ٢٠٠١ی دراوەتێ

سەرەتا

ئەم نامیلکەیەم لە سەرەتادا، لەسەر داوای مامۆستایان جویس بلاو، ڤان براونێسن و عەبدوڵڵا مەردۆخ نووسراوە کە لە ١٩٩٧/٤/٨دا نامەیەکیان لە پاریسەوە بۆ ناردبووم تیایانا باس کردبوو کەوا بڕیاریان داوە ژمارەیەکی گۆڤاری (ساڵنامەی ئیسلامی تر DES ANNALES DE L , AUTRE ISLAM)، تایبەت بەدین و ئایینی کوردان، ئامادە بکەن. گۆڤاری ناوبراو گۆڤارێکی زانستییە بە دوو زمانی فەرەنسەیی و ئینگلیزی دەرئەچێ و لەلایەن یەکێ لە ناوەندەکانی لێکۆڵینەوەی ئەنستیتووتی میللی زمان و شارستانیەتەکانی ڕۆژهەڵاتەوە لە پاریس بلاو ئەبێتەوە. ئەو مامۆستایانە هەروا نووسیبوویشیان بەمەبەستی ئامادەکردنی بابەتەکانی ئەو ژمارەیەی گۆڤارەکە قسەیان لەگەڵ ژمارەیەک پسپۆڕ کردووە و ئەوانیش گفتی بەشدارییان داوە و هەریەکەیان بابەتی خۆی دەستنیشان کردووە و، ناوی ئەو پسپۆڕانە و ناونیشانی بابەتەکانیشیان بۆ نووسیبووم. پێخۆشحاڵیی خۆشیانیان دەربڕیبوو کە منیش بەوتارێک لەبارەی شاعیری گەورەی کورد (مەولەوی)یەوە لە دەرکردنی ئەو ژمارەیەی گۆڤاری ناوبراوا بەشداربم. بەندەیش، لەسەر خواستی ئەو برادەرانە و بەپێخۆشحاڵییەکی فرەوە، گفتی ئەو کارەم دانێ و ئەم وتارەم ئامادەکرد و بۆم ناردن.

پاش بڵاوبوونەوەی وتارکە لە ژمارە (٥)ی ساڵی ١٩٩٨ی گۆڤارەکەیانا بەئینگلیزی، کە برایان کاک عومەر دزەیی و کاک میشێل. ل. شوێت لە کوردییەوە وەریان گێڕابوو، پێم خۆش بوو بەئەسڵە کوردییەکەی خۆیشی بلاو بکرێتەوە و، بۆ ئەم مەبەستە کەوتمە تەقەلادان. خۆشبەختانە ئەوەتا ئێستا لە شێوەی نامیلکەیەکی پاشبەندی گۆڤاری (کاروان)ی ئازیزا، کە هەر لە سەرەتای دەرچوونیەوە هاوکارێکی بەردەوامی بووم، ئەکەوێتە بەردەستی خوێندەوارانی خۆشەویستی کورد.

هیوام وایە بێ سوود نەبێ بۆیان و کەڵکێکی لێ ببینن و هەر هەڵەو ناتەواوییەکیان تیا دی ئاگادارم کەنەوە و، سوپاسی بێ پایانیش بۆ هەموو ئەو دۆستانەی لە هێنانە دیی ئەم ئارەزووەما یارمەتیی خۆیانیان لێ نەگرتوومەتەوە.

محمدی مەلا کەریم

ژیانی مەلەوی

سەیید عەبدوڕڕەحیمی کوڕی مەلا سەعیدی تاوەگۆزیی[١]، لەناو خەڵکا بەناووبانگ بە(مەلەوی) و، لە جیهانی شیعرا نازناو (مەعدوم) و (مەعدوومی)، لە بنەماڵەیەکی تا چەند پشت مەلا و مەلازادەی گەورەی ناوچەی ڕۆژئاوای کوردستانی بەشی ئێرانە و، ئەچێتەوە سەر (پیر خدری شاهۆ)[٢] کە یەکێکە لە پیاوە ئایینییە هەرە پیرۆزەکانی ناوچەی (هەورامان)[٣].

لە ساڵی ١٨٠٦ یا ١٨٠٧[٤]دا لە دێی (سەر شاتەی خواروو) لە بەشی کوردستانی عێراقی ناوچەی تاوەگۆزی هاتووەتە دنیاوە و، بەعادەتی ئەو سەردەمەی کوردستان کە خوێندنی تەنها لە حوجرە[٥]ی فەقێ[٦]ی پاڵ مزگەوتی شار و گوندە گەورەکان و ئاغا دێ[٧] کانا تیا هەبووە، لای باوکی لە حوجرە دەستی کردووە بەخوێندن و پاشان بەخوێندنگا بەناووبانگەکانی ناوچەی ئەردەڵان[٨] و بابان[٩]دا گەڕاوە بۆ خوێندن و، بە دوو قۆناغ[١٠] خوێندنی مەلایەتیی تەواو کردووە و مەلایەکی سەرامەدی خاوەن بەرهەمی بە شیعر و بە پەراوێز لەسەر شیعرەکانی بە کوردی و بە عەرەبی و بە فارسی لە عیلمی کەلام[١١]دا لێ دەرچووە. سەرەڕای ئەوەی کە شاعیرێکی ناسک و بەرزی لە ناوچەی ئەردەڵان و بابانا بێ هاوتای وایش بووە چ پێش خۆی و چ پاش خۆی تا ئەمڕۆ، لە بابەتی خۆیا، شاعیری وا بەدەسەڵات لە زمانی کوردیدا هەڵنەکەوتووە و، لە هەر شاعیرێکی تری کورد بەناووبانگترە.

بۆ خوێندن، گەلێ ناوچەی کوردستانی ئێران و عێراق گەڕاوە و، ئیجازەی مەلایەتیی[١٢] لای مەلا عەبدوڕڕەحمانی نۆتشەیی[١٣] لە سلێمانی وەرگرتووە و، لە هەندێ لە دێهاتی ناوچەی هەڵەبجە و پاشان لە سەرشاتەکەی زێد و ماوای خۆی بەمەلایەتی و پێگەیاندنی فەقێ و

نووسینی بەرهەمەکانییەوە خەریک بووە.

هەر لە سەرەتای مەلایەتییەوە ڕێگای سۆفییەتیی گرتووەتەبەر و، تەریقەتی نەقشبەندیی[١٤] لەسەر دەستی شێخ عوسمان سیراجەددینی تەوێڵە[١٥]ی خەلیفەی مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا[١٦] وەرگرتووە و، پاشانیش خۆی داوەتە دەستی شێخ بەهائەددینی کوڕی[١٧] و، لەگەڵ ئەوەیشا پێوەندی دۆستایەتییەکی پتەوی لەگەڵ گەورەترین دوو شێخی تەریقەتی قادری[١٨] کاکەحەمەدی[١٩] کوڕی شێخ مارفی نودێیی[٢٠] نەیاری گەورەی مەولانا خالیدی نەقشبەندی و، شێخ عەبدوڕڕەحمانی تاڵەبانی[٢١] بووە.

لەناو پیاوانی دنیایشا، لەدوا قۆناغەکانی خوێندنیا لە سلێمانی، پێوەندی لەگەڵ ئەحمەد پاشای بابان و، پاشان لەگەڵ قادر بەگی کەیخوسرەو بەگی جاف و حەمە پاشای برای و مەحموود پاشای کوڕی حەمە پاشا و ڕەزاقولی خان و غوڵام شا خانی کوڕی خوسرەو خانی ئەردەڵان و، لەناو شاعیران و ئەدیبانی سەردەمی خۆیشیا پێوەندی لەگەڵ زۆریان بووە و نامەی بە شیعر بۆ نووسیون[٢٢].

پێوەندی مەولەوی بەشێخانی تەوێڵەوە هۆیەکی کاری بووە لە بڵاو بوونەوەی ناووبانگیدا وەک مەلایەکی گەورە و، لەم ڕێگایەوە مەلای گەورە گەورەی زۆری کوردستانی ناسیوەو بەرهەمە زانستییەکانی و شیعری بەناو مەلا و فەقێ و تێکڕای خوێندەوارانی کوردستانا بڵاوبوونەتەوە. هەر ئەم پێوەندییەیشی بووە ڕێگای سەفەرێکی پڕ ئەرکی هێورکردنەوەی باری ئاڵۆزی نێوان خەڵکی سوننی مەزەبی سنە و میرە ئەردەڵانییە بەشیعەبووەکانیانی بۆ ڕەخساندووە. هەر لەم ڕێگایەشەوە ئەوەی بۆ لواوە بڕوا لە سنە لە سیمینارێکی گەورەی دیالۆگی نێوان مەلایانی سوننی مەزەبی کوردستان و گەلێ ئاخوونی گەورەی شیعەی ئێرانیدا لە بارەی بابەتە ئاڵۆزەکانی ناکۆکیی مەزهەبی نێوان سوننی و شیعەوە بەشداری بکا. مەولەوی لەم سیمینارەدا، وەک لەناو کۆڕ و

کۆمەڵانی مەلایانی کوردستانا باوە، توانیویە بەبیری ورد و تیژی مووقڵیش و زانستی بەربڵاوی، ئاخوونە شیعەکان ببەزێنێ و دەمکوتیان بکا و، کارێ بکا میرزادەکانی سنە، بەدڵ و دایەن، پێشنیای بۆ بکەن بێتە لای ئەوان دانیشێ و دێهات و زەویوزاری زۆر بۆ ژیانی تەرخان بکەن. بەڵام ئەو هەمیشە ئەم جۆرە پێشنیایانەی داوەتە دواوە و پڕ بەدەم ڕایگەیاندووە کەوا ژیانی لەناو خزم و کەسوکار و عەشرەتە ڕووتەکەی و لە گوندە ڕەقەن و کرێن و بێ بەروبوومەکەی سەرشاتە و لەگەڵ فەقێ بەدوای زانستدا گەڕاوە، بەنانی بەڕوو قنیات کردووەکانیا لە هەزار کلوور گەنجی بەخششی شازادەکانی قاجار و میرزادەکانی سنە پێ خۆشتر و بەتام و لەزەتترە.

مەولەوی لە ساڵی ١٨٨٢ یا ١٨٨٣ و لە تەمەنی ٧٦ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووەو بەسەر ملەیەکی بەرزەوە لە نزیک دێی سەرشاتە، ئەو گوندەی تیا هاتووەتە دنیاوە، نراوەتە کۆشی گەرمی دایکی نیشتمانەوە. ئێستا ئارامگاکەی زیارەتگای ئەو کەسانەیە بەوێدا گوزەر ئەکەن و، دانیشتووان بەچاوی بەپیرۆز زانینەوە تێی ئەڕوانن و، ڕاو لە دەوربەری گۆڕستانەکەیا بەحەرام ئەزانن و کەس لەو ناوەدا توخنی پەلەوەر و گیانداران ناکەوێ.

بەرهەمی مەولەوی

بەرهەمی مەولەوی کە بۆ ئێمە ماونەتەوە، ئەمانەن:

١- (عەقیدەی مەرزییە - العقيدة المرضية). ئەم کتێبە بەزمانی کوردی و دیالێکتی کرمانجی خواروو، شێوەی تایبەتیی ئاخاوتنی خەڵکی ناوچەی تاوەگۆزییە. بابەتەکەی بیروباوەڕی ئایینی ئیسلام و زانستی کەلام (علم الكلام)ە لەگەڵ هەندێ لە بیروباوەڕی زانایان و ڕاوبۆچوونی بەشێ لە تاقمە فەلسەفییەکانی ئیسلام و ڕەدوبەدەڵ لەگەڵیان و بەرپەرچدانەوەیان وەک موعتەزیلە[23] و جەبرییە[24]، سەرەڕای بیروباوەڕی سۆفییانە. ئەم کتێبە شیعرە و ٢٤٤١ بەیتە و، خۆی و چەند کەسێ لە زانایانی سەردەمی ناوچەکەی پەراوێزیان بۆ نووسیوە و لە ١٨٦٣ یا ١٨٦٤ دەستی بەدانانی کردووە و لە ١٨٦٤ یا ١٨٦٥دا لێ بووەتەوە لێی و، تا ئێستا سێ جار لە چاپ دراوە. جارێکیان لە قاهیرەی میسر لەگەڵ کتێبێکی تری فارسیی لە هەمان بابەتی بەناوی (ئەلفەوائیح -الفوائح) لەلایەن موحییەددین سەبریی نعێمی کانیمشکانی[25]یەوە لە ساڵی ١٩٣٣ یا ١٩٣٤داو جارێکی تر بەئۆفسێت لە تاران [26] و، جاری سێهەم بەشەرحێکی دوور و درێژی باوکم مەلا عبدولکەریمی مودەڕڕیسەوە بە کوردی لە ساڵی ١٩٨٨دا لە بەغدا.

٢- (ئەلفەزیلە - الفضيلة). ئەم کتێبەیش هەر لە بابەتی (عەقیدەی مەرزییە)یەو بە عەرەبییە و ٢٠٣١ بەیتە و لە ١٨٦٨ یا ١٨٦٩دا دایناوە و، خۆی و چەندین کەس لە زانایانی سەردەمی ناوچەکە پەراوێزیان بۆ ئەمیش نووسیوە. ئەم کتێبە بۆ یەکەمین جار بەشەرحێکی دوور و درێژی باوکمەوە بە عەرەبی، لە ساڵی ١٩٧٣دا لە بەغدا لەچاپ دراوە.

٣- (ئەلفەوائیح - الفوائح). ئەم کتێبەش هەروا لە بابەتی دوو کتێبە پێشووەکەیە و بە فارسییە و ٥٢٥ بەیتەو لە ١٨٦٩ یا ١٨٧٠دا دایناوە.

ئەم کتێبە، وەک پێشتریش وتمان، بۆ یەکەمین جار لە داوێنی (عەقیدەی مەرزییە)کەیەوە لە قاهیرە لەلایەن موحییەددین سەبریی نەعێمیی کانیمشکانییەوە لە ساڵی **١٩٣٣** یا **١٩٣٤**داو، بۆ جاری دووهەم بەئۆفێست لە تاران[٢٧] و، بۆ جاری سێهەم بەشەرحێکی دوور و درێژی باوکم و بە پەراوێز گەلێکی زۆری مەولەوی خۆی و هەندێ زانای ترەوە لە **١٩٩٥**دا لە بەغدا لە چاپ دراوە.

دیارە مەولەوی ویستوویەتی بەم سێ کتێبەی بیروباوەڕی موسوڵمانەتی لە پێشانا بۆ کورد و ئەنجا بۆ عەرەب و پاشان بۆ فارس ڕوون بکاتەوە.

لەمانەیش بەولاوە، مەولەوی کتێبێکی تری بە شیعری کوردی هەر لە بیروباوەڕی موسڵمانەتیدا بەناوی (زوبدەتولعەقیدە - زبدة العقیدة)وە هەیە هێشتا لە چاپ نەدراوە. هەروا نامیلکەیەکی بچکۆلەی بیروباوەڕی ئیسلامەتییشی بەناوی (عەقیدەی مەولەوی)یەوە هەیە لە ساڵی **١٩٧٧**دا لەلایەن شێخ موحەمەد عەلی قەرەداغییەوە بۆ جاری یەکەم لە بەغدا لە چاپ دراوە و، جارێکی تریش بەشێوەیەکی پوختتر و تەواوتر لە ساڵی **١٩٩٣**دا لە گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)دا[٢٨] هەر لەلایەن بلاو کەرەوەی یەکەمجاریەوە بڵاو کراوەتەوە. نامیلکەیەکیشی بە شیعری فارسی لە پاڕانەوەدا لە خوا بەدەستەوداوێن بوونی پیرانی تەریقەتی قادرییەوە هەیە لە داوێنی شەرحەکەی باوکمەوە لەسەر (ئەلفەوائیح)ەکەی لە چاپ دراوە. جگە لەمانە نامیلکەیەکی لە چاپ نەدراویشی لەبارەی ئادابی تەریقەتی نەقشبەندییەوە بە فارسی هەیە.

دیوانی مەولەوی

بەڵام لە هەموو ئەمانەی بۆ کورد و بۆ ئەدەبی کورد پڕ بایەختترا، دیوانە شیعری سۆزەکەیەتی[٢٩] کە هەمووی بە کوردی و بەدیالێکتێکی تێکەڵ لە هەورامی و لە کرمانجی خوارووی ناوچەی تاوەگۆزییە[٣٠].

یەکەمین جار بلاو کردنەوەی پارچە شیعرێکی مەولەوی بەچاپ و، ناساندنی خوێندەوارانی دەرەوەی کوردستان بە شیعری ئەم شاعیرە هەڵکەوتووە، من پێ بزانم[٣١]، ئەوە بووە ڕۆژنامەی(تێگەیشتنی ڕاستی) کە ئینگلیزەکان، پاش داگیرکردنی عێراق لە جەنگی یەکەمی جیهاندا، لە بەغدا دەریان کردووە[٣٢]، لە ئەڵقەی یەکەمی زنجیرە وتارێکا بەناوونیشانی (ئەدەبییاتی کورد) چەند بەیتێکی لە شیعری مەولەوی لەگەڵ کورتە هەڵسەنگاندنێکی خۆیا و وەسپ کردنی بە (شاعیری شێوەی زەنگنە و عەشایری ئەو تەرەفە)[٣٣]، بڵاوکردووەتەوە و بە (ئیبنوهانی) واتە (ئەبوو نوئاس)ی ئەو دیالێکتەی داناوە[٣٤]، کە واتە (شاعیری مەی)ە. لە ڕاستییشا مەی جێگایەکی باڵای لە شیعری مەولەویدا هەیە و، مەولەوی زۆر بەرز و باڵا، مەیی، بەمەعنا سۆفییانەکەی، لە شیعری خۆیا خستووەتەکار. پاش ئەم ڕۆژنامەیەش ڕۆشنبیری کوردی ئەستەمووڵ نشین ئەمین فەیزی بەگ[٣٥] لە چوارچێوەی کتێبێکی بچکۆڵەیا لە بارەی ئەدەب و ئەدیبانی کوردەوە کە ناوی لێناوە (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد[٣٦]) چەند پارچە شیعرێکی مەولەویی لەگەڵ چەند دێڕێ لە باسی خۆی و هەورامانا بڵاو کردووەتەوە و، ئیشارەتیشی بۆ ئەو چەند بەیتەی کردووە کە لەسەر شێوەی (سۆنێت) داینراون و، ئێمەیش پاشتر، بەکەمێک لەسەر ڕۆیشتنەوە لێی ئەدوێین.

یەکەمین بلاو کردنەوەی شیعری مەولەوی، وەک دیوانە شیعر، با تەواویش نەبێ، ئەوەی پیرەمێردە[٣٧] کە شیعرەکانی مەولەوی بە شیعر

هێناوەتە سەر دیالێکتی کرمانجی خواروو و بەناوی (ئەسڵ و ڕۆح)ی مەولەوی لە دوو بەرگدا لە چاپی داوە[٣٨]. لە ساڵی ١٩٦١یشا باوکم، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، بەیارمەتیی من[٣٩]، لە ڕووی چەند دەسنووس، دیوانی مەولەویی لەگەڵ لێکدانەوەیەکی پوختی واتا و تاکەتاکەی وشەکانی شیعرەکانی، لە کتێبێکی ٥٦٨ لاپەڕەییدا بڵاو کردەوە[٤٠]. ئەم چاپەی باوکم، جارێکی تر، لە ساڵەکانی حەفتادا لە ئێران بەئۆفسێت لە چاپ دراوەتەوە[٤١]. پاش ئەمە سدیقی سەفیزادەی بۆرەکەییش، بەپشت بەستن بە دەسنووسێکی بەحیای مەعریفەت کە لە کتێبخانەی دانشگای تارانا هەڵگیراوە و لە ڕووی دەسنووسی مەولەوی خۆی و لەسەردەمی ژیانی خۆیا نووسراوەتەوە، لەگەڵ فەرهەنگێ بۆ بەشێ لە وشەکانی شیعرەکان و دەرخستنی ئەو بەراوردکارییە تێکستۆڵۆگییانەی لە پەراوێزی دەسنووسەکەوە نووسراون، چاپێکی تری دیوانی مەولەوی لە ١٩٩٠دا بڵاو کردووەتەوە[٤٢]. موحەممەد ئەمین حەبیبی ئەردەڵانییش لە ساڵی ١٩٩١دا بەرگی یەکەمی دیوانی مەولەویی لەگەڵ وەرگێڕانیا بە شیعر بۆ دیالێکتی کرمانجیی خواروو، بڵاو کردووەتەوە[٤٣]. ئێمەیش کەرەستەی پێویستی ئەوەمان کۆکردووەتەوە، ئەگەر بۆ مان ڕێکەوێ، جارێکی تر و بەشێوەیەکی تێر و تەسەلتر و تەواوتر و پوختتر و زانستییانەتر، ئەم دیوانە نازدارەی مەولەوی بڵاوبکەینەوە و چەردەیەکی تر حەقی خۆی بدەینەوە دەست و، بەوە وەفای ڕۆشنبیرانی کورد بۆ یادی ئەم شاعیرە مەزنەی گەلەکەمان بخەینەڕوو[٤٤].

کۆڵینەوە لە شیعری مەولەوی

تا ئێستا گەلێ بابەتی لێکدانەوە و هەڵسەنگاندن لەلایەن گەلێ لە بنووسان و توێژەرەوانی کوردەوە، چ لە دووتوێی هەندێ کتێبی ئەدەب و مێژووی ئەدەبدا و چ لەسەر لاپەڕەکانی گۆڤار و ڕۆژنامەکان، لە بارەی شیعری مەولەوییەوە، نووسراوە. لەناو ئەوانەدا ئەم بابەتەیان نووسیوە، ناوی ئەمین فەیزی بەگ[٤٥]، پیرەمێرد[٤٦]، حسێن حوزنی موکریانی[٤٧]، گۆران[٤٨]، عەلائەددین سەجادی[٤٩]، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس[٥٠]، عەلی شێخ عومەری قەرەداغی[٥١]، سەیید تاهیری هاشمی[٥٢]، موحەممەد سدیقی موفتی زادە[٥٣]، د.عیززەددین مستەفا ڕەسووڵ[٥٤] و، بەندە و[٥٥]، گەلێ کەسی تر لە ڕۆشنبیرانی کورد دیار و لەبەرچاوە[٥٦].

لە هاوینی ساڵی ١٩٨٨دا دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاو کردنەوەی کوردیی سەر بە وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی عێراق میهرەجانێکی ئەدەبیی بۆ یادکردنەوەی مەولەوی بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لە سلێمانی گێڕا. لەم میهرەجانەدا کۆمەڵێ لە ڕۆشنبیرانی کورد وتار و لێکۆڵینەوەیان پێشکەش کرد. ئەو بابەتانەی لەم میهرەجانەدا خوێنرانەوە، لە ساڵی ١٩٨٩دا لە دووتوێی کتێبێکی ٢٥٦ لاپەڕەییدا بەناوی (میهرەجانی مەولەوی)، لەلایەن دەزگای ناوبراوەوە، بڵاو کرایەوە[٥٧].

هەروەها لە هاوینی١٩٩٢دا کۆبوونەوەیەکی گەورەی تر بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لە شاری سەقزی کوردستانی ئێران بەناوی (کۆنگرەی قەدر لێگرتنی مەولەوی) ڕێکخرا، کۆمەڵێکی زۆر لە ڕۆشنبیرانی کوردی کوردستانی ئێران و چەند کەسێکیش لە کوردستانی عێراقەوە تیا بەشداربوون و، چەند پارچە شیعرو وتارگەلێکی زۆری پێوەندیدار بەگەلێ ڕووی ژیان و شیعر و بەرهەمی زانستی مەولەوییەوەی تیا خوێنرانەوە و، تێکڕای ئەو بابەتانە لە

دووتوێی کتێبێکا بەناوی (مجموعەء مقالات واشعار کنگرەء بزرگداشت مولوی کرد) لەلایەن دەستەی زانستیی ستادی بەرپاکردنی کۆنگرەکەوە لە هاوینی ١٩٩٦دا بلاو کرانەوە[٥٨].

بەڵام ئەو کارەی لە گشت ئەم کاری لێکۆڵینەوەو لەسەرنووسینانەی لەمەڕ شیعری مەولەوی نووسراون بەربڵاوتر و بەلای منەوە پڕبایەختر بێ، ئەو نامەی دوکتۆڕایەیە کە شاعیر و ڕۆشنبیری کوردی کوردستانی عێراق ئەنوەر قادر موحەممەد پلەی دوکتۆرای لە ئەنستیتووتی ڕۆژهەڵات ناسیی لێنینگرادی سەر بەئەکادێمیای زانستەکانی سۆڤیەت پێ وەرگرتووە و، وەرگێڕراوە کوردییەکەی لە کتێبێکی ٢٨٩ی لاپەڕەییدا بەناوی (لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی) لە ١٩٩٠دا لە ستۆکهۆڵم لە سوید لە چاپ دراوە[٥٩].

شیعری کوردیی مەولەوی

شیعری کوردیی مەولەوی، تێکڕای لەسەر سەنگێکی تایبەتیی نەتەوەیی دانراوە کە هەر نیوەبەیتێکی لە دە بڕگە پێکدێ و لای کەمی سێ پیتی دواییی هەر نیوێکی و زۆرجار زیاتریشی چوار پیتی یا پێنج پیتی وەک یەکە. ئەم جۆرە شیعرە ئەو جۆرەیە بەشی هەرە زۆری شیعری دیالێکتی گۆرانیی پێ دانراوە کە کۆنترین شیعری کوردی تا ئێستا مابێتەوە بەم دیالێکتەیە. ئەم جۆرە شیعرە، بەم سەنگە و بەم دە بڕگەیەی هەر نیوە بەیتێکیەوە، بۆ تێکڕای ئەو ئاواز و گۆرانییانە دەست ئەدا کە لە ناوچەی گۆران و زۆر شوێنی ناوچەی ئێستای سۆران (کرمانجیی خواروو) کە جاران بەدیالێکتی گۆرانی دواون، ئەژەنرێن و ئەوترێن.

بەشێکی ئەم جۆرە شیعرە کوردییەی مەولەوی ئەوەیە کە کتێبی (عەقیدەی مەرزییە)کەیی پێ وتووە. ئەویکەیشی ئەوەیە ئەکەوێتە چوارچێوەی (دیوانی مەولەوی)یەوە کە لەگەڵ ئەوەیش تا ئێستا چوار جار لە چاپ دراوە لەوە دڵنیا نین هەموو شیعرەکانی گرتبێتەوە و، تەنها جارێکیشیان ڕێبازی تێکستۆلۆگیی - ئەویش بەش بەحاڵی تەنها ئەو نوسخەیەی ئەو جارە دیوانەکەی لە ڕوو لە چاپ دراوە - تیا ڕەچاوکراوە[٦٠]، لەبەرئەوەی تا ئێستا کێومالێکی تەواو بەهەموو ئەو شوێنانەدا نەکراوە گومانی بوونی شیعری مەولەوییان تیا ئەبرێ.

بابەتی شیعری سۆزی بە کوردیی مەولەوی

مەولەوی، شیعری سۆزی بە کوردیی خۆیی لەگەلێ بابەتا بەکارهێناوە: ڕووی دەم کردنە خوا، سۆز دەربڕین بۆ پیری دەستگیر و ڕێنومای، نامە بۆ دۆستان، سۆزی بۆ یارو گلەیی و گازندە لە دووریی ئەو، لاواندنەوەی بەکوڵی کۆچکردووان و بەتایبەتی دوو کەس: عەنبەر خاتوونی خێزانی و ئەورەحمانی کوڕی حاجی مەحموودی یاروەیسی دۆست و برادەری، وەسپی سروشتی وڵات و بەتایبەتی وەرزەکانی ساڵ و گەرمیان و کوێستان کردنی خێڵەکان و ڕۆیشتن و هاتنەوە و نەهاتنەوەی یاران و دۆستانی کە وابووە لەو وەرزی هاوێنە خۆرییەدا کۆچی دواییبان کردووە یا لەبەر هۆیەک ماونەتەوە و شکاتی حاڵی خۆی و دەربڕینی دەردە دڵەکانی بەتایبەتی هەژاری و پیری و کوێری و جەور و ستەمی زەمانە و مامەڵەی خراپی هەندێ کەس دەرهەقی.. مەولەوی لە گشت ئەم بابەتانەدا گەیشتووە پۆپەیەکی زۆر بەرزی دەربڕینی شیعری و بیری ورد و وێنەی جوان و ڕازاوە و ناسکی وا کەم جار شاعیرانی تری کورد توانیبێتیان لەو مەیدانەدا شان بەشانی بوەستن. ڕاستگۆیی مەولەوی لەگەڵ خۆی و کوڵانی لەناوەوە، کارێکیان کردووە ئەوەندەی بتوانرێ خەیاڵی شیعری بەجوانی دەرببڕێ، بەئاسانی بەدەستییەوە هاتووە. بۆیە شیعری مەولەوی لە هەموو ئەو ناوچانەدا لێی تێ ئەگەن خۆشترین شیعرە لەسەر زمانی خەڵک و لە بەرگوێیان و، هەر بۆیەیشە لە سەردەمی مەولەوی خۆیەوە تا ئەمڕۆ خۆشترین و پڕسۆزترین و دڵگیرترین ئاوازی کلاسیکی کوردیی وەک: قەتار و، ئەڵڵاوەیسی و، ئای ئای و، خاوکەر و[٦١]، سیاچەمانە و، دەرەیی[٦٢] کە لە ناوچەکانی ئێستا یا لەمەوپێش بەدیالێکتی گۆرانی دووی کوردستانا سەردەستەی گشت بەزم و ئاوازەکانن، لەلایەن دەنگخۆشترین مەقامبێژانی کوردەوە بە شیعری مەولەوی وتراون و ئەوترێن.

مەولەوی، وەک بەشی زۆری شاعیرانی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی، گەلێ جار لە شیعرەکانیا پەنا ئەباتە بەر مەی و، بەڵکو لە شیعری ئەما مەی کەرەستەیەکی سەرەکیی بینای شیعرە. مەولەوی کە داخی دڵی لە دووریی یار دەرئەبڕێ، یا دۆستێکی کۆچی دوایی کردووی ئەلاوێنێتەوە، یا لە ڕووزەردیی گوناهباری خۆی لە حوزووری خوادا ئەدوێ، یا دەردە دڵەکانی خۆیمان بۆ ئەگێڕێتەوەو لێ ئەبێتەوە، ئەکەوێتە هەوڵی ئەوەی کارێک بکا ئەو ناڕەحەتییانە لە یاد بەرێتەوە و ئەو زووخاوانەی ناو دەروونی بشواتەوە، لە هەموو ئەم حاڵەتانەدا پەنا ئەباتە بەر مەی و بەفریاڕەسی کاربەدەس ئاسانی خۆیی ئەزانێ. وەک چۆن لە جیهانی مەحسووسی ژیانمانا مەی ڕێگای ئاسان و هەموو کەس دەس بەسەرا ڕۆیشتووی خۆ لە یادبردنەوەیە، لای ئەویش هەروا. بەزمێک ئەنێتەوە: مەیگێڕ و مەی و پیاڵە و گۆرانی بێژ پەیدا ئەکا، دەفژەن و شمشاڵ لێدەر دائەنێ و کۆڕەکەیان پێ گەرم ئەکا، بەڵام هەموو ئەمانە لای ئەم مەجازین و مەیگێڕ ئەو یارە ڕاستەقینەیە کە ئەتوانین بەخوا یا بەڕێگای ڕاستی مەعنا لێ بدەینەوە و گۆرانی بێژ و شمشاڵ لێدەر ئەو بانگ کەرەن کە بۆ گرتنەبەری ڕێگای ڕاستی و جیهانی جاویدان و بوونی ڕاستەقینەی بانگ ئەکەن و، مەیەکەیشی ئەو مەیی سۆفیانە و بێ ئاگابوون لە دنیا و توانەوە لە جیهانی بوونی هەمیشەییدایە. جا بۆ مەولەوی لەم بازدانەیدا لەم جیهانە پڕ دەرد و مەینەتەوە بۆ ئەو جیهانی حەسانەوەی بێ بڕانەوەیە و بوون بەدڵۆپێ ئاو لە دەریای بوونی ڕاستەقینەدا، هونەرمەندێکە وەختە بڵێم باڵادەستی نییە و، شیعرێ ئەڵێ لە ڕیزی سەردەستەی هەموو شیعری مەیخوارییە.

لای مەولەوی سروشت و ئادەمیزادانی پاک هەردوو دیمەنی یەک ڕاستین. ئەو لە هەر دیمەنێکی سروشتا، بەهار بێ یا پایز، هاوین بێ یا زستان، ڕوویەکی جوانی موتڵەق ئەبینێ و، لە پێشاندانی تابلۆی هەر وەرزێکا ئەم بینینی جوانیی موتڵەقەمان بۆ یەکالا ئەکاتەوە.

هەمان کات ئەو جوانیی موتڵەقە لەو مرۆیانەیشا بەدی ئەکا کە بەڕاستی لە واتای مرۆڤایەتی و دۆستایەتی گەیشتوون. ئەو، کۆڕی یارانی، لا، دیمەنێکە لە دیمەنەکانی جوانیی سروشت و، بەشێکە لە جوانیی موتڵەق و تەنانەت لەژێر خاکیشا پاش حەسانەوەی هەمیشەییان ئەم جوانییە موتڵەقەیان هەر بۆ قایلە و، وەک جۆرێ لە باوەڕ بەبیری دوونا دوون، شنەی شینایی و گوڵاڵەی سوور و زەردی سەر ئارامگایان بەدیمەنێکی بەشی ئەوان لەو جوانییە موتڵەقەدا ئەبینێ و گشتیان ئەکا بە یەک چەپکە گوڵ و پێکەوەیان ئەبەستێ. سەیری ئەم بەهارنامەیەی بکەن کە دوایییەکەی بەیەکگرتنەوەی جوانیی سروشت و جوانیی وەجدی نووستووانی پاکی ژێر گڵ دێنێ:

نازک: تەدارەک فەسڵ وەهاران
شیرین: ئارایش هەردە و کۆساران
گوڵ چون ڕووی ئازیز نەزاکەت پۆشان
وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشان
مەدیان گوڵاڵان نە پای دەربەندان
ئەو یەکتەر وێنەی ئارەزوومەندان
چ خاس خاس شنیۆ نە ئێواراندا
سەوزە وە ڕووی خاک جەرگەی یاراندا!
بوین ڕەعشەی وەجد دڵەی پاکشان
عەیان نە شنیای سەوزەی خاکشان
جەی گۆشە خاستەر نییەن مەسکەنێ
ساقی گیان! ئامان، خومار ئەشکەنێ!
هۆرێزە، سوبحەن، دڵ تازە خاوەن
شنۆی پای کاوەن، گۆشەی سەراوەن
سەوزەی خاک پاک یاران هام فەرد

فرەمان وە فەرش بەزم دێمان کەرد
کەو سەوزەی ئێمەیچ نە کام هەردی بۆ!
وە فەرش مەجلیس کام هام فەردێ بۆ[٦٣]!

دیمەنێکی تری شیعری مەولەوی گواستنەوەیە لە زۆر لە پارچە شیعرەکانیا، لە ڕێگای پێوەندێکی زۆر ناسک و باریکەوە، لە مەحسووسەوە بۆ میتافیزیکا و، لە ژیانی دنیای لەبەر جۆرەها هۆ پڕ لە دەردو کەسەر و مەینەتی لەش و دڵ و دەروونەوە بۆ ژیانێکی بێ ئازار و ناڕەحەتی کە مەولەوی، دیارە لەبەر ڕێ نەبردنی بەچۆنیەتی چارەسەرکردنی ناخۆشییەکانی ژیانی ماتریاڵی و دروست کردنی ژیانێکی ئازاد و سەربەست بۆ ئادەمیزاد کە کەرامەتی بەپێی بارودۆخی سەردەم تیا بپارێزرێ، لەو ژیانە ئەبەدییەدا بەدی ئەکا کە هەموو خاوەن باوەڕان بەژیانی پاش مەرگ، هەر لە سەرەتای مێژووەوە سەبووریی دڵی خۆیانی پێ ئەدەنەوە و، کە سۆفیەتیی ئیسلامییش، وەک دیاردەیەکی بەربەرەکانێی سەلبی لە ڕووی مشەخۆری و دنیا پەرستیی حوکمڕانان و دەست و پێوەندەکانیانا، لە هەر بەرگ و سیپاڵێکا بووبن، هاتە ئاراوە، چەند ئەوەندەی تر تەشەنەی بەم ڕێبازە داو کارێکی کرد لە چوارچێوەیەکی فەلسەفیی ڕەنگ بۆ ڕێژراو و گەلێ دوور ڕۆیشتووتر لەو مەودایەی ئایینە ئاسمانییەکان خۆیان کە خاوەنی ئەو باوەڕەن، بۆی چوون، کۆڕ و کۆمەڵانێکی زۆری خەڵک بگرێتەوە.

یەکێتیی ئادەمیزاد و سروشتیش بیرێکی ترە زۆر زەق بە شیعری مەولەوییەوە دیارە و دوایی زۆر پارچە شیعری خۆی بەوە ئەهێنێ، کە ئەمەیش دیمەنێکی بیری یەکێتیی گێتی (وحدة الوجود)ە کە لەناو سۆفییانا زۆر بڵاو بووە و مەولەوییش، وەک سۆفییەکی ساف، یەکێ بووە لە هەڵگرانی.

گیانی ناڕەزاییش لە کۆمەڵ و پێوەندییەکانی و سیستێمی کۆمەڵایەتیی فەرمانڕەوا و پەسەند نەکردنی لە ناخەوەی زۆر داب و نەریتی باو، ئەمیش

شناسنامەییێکی تری کەم تا زۆر دیاری شیعری مەولەوییە، بەڵام لە هیچ کامێکیانا ناگاتە ئەو تاقە بەیتەی کە ئەڵێ:

وەخیلافەوەن یاران سەرمەس
تەقازای زاتیی تەبعم، هەرچی هەس(٦٤)

بەداخەوە، مەولەوی، وەک بڵێیی پاش وتنی ئەم بەیتەی کە ئەوەندەی چەکوشێکی قورس بدرێ بەسەری هەر کەسێکا، قورسە، خۆیشی هاتووەتەوە سەر خۆی و لەبەیتەکانی تری پارچە شیعرەکەیا، لەسەر ڕێبازی ئەم بەیتە تاقانەیە بەردەوام نەبوە.

دوا شت لەم مەیدانەدا بیڵێم ئەوەیە کە مەولەوییش، وەک هەموو ئەوانەی بیرکردنەوە لەم جیهانە سەرسامی کردوون و زۆریانی خستووەتە سەر ڕێگای پاکانەکردن لە هەموو ئەو شتانەی بە ڕێبازی خەڵکیانەوە ئەبەستێ و زۆریشیانی وا لێ کردووە نەیانتوانیوە تا دوا قۆناغ ڕێگاکەیان ببڕن و پاشگەز بوونەتەوە، بەڵام تا ئێستایش کەسێ وەڵامێکی دڵ متمانە پێ کردووی ئەو پرسیارەی پێ نەدراوەتەوە کە هەر لەسەرەتای مێژووەوە خاوەن بیرانی هەموو شوێنێکی تیا حەیران و سەراسیمەن، لەیەکێ لەو زمان هەڵکەوتنە بەدەگمەن و نایابانەدا کە پێ بەجگەری خۆیا ئەنێ تیایانا و زاتی ئەوە ئەکا چی لە دڵیا بێ بێ پەردە بیدرکێنێ، ئەڵێ:

هەرچی دیت وە چەم شی نە سەفەردا
هەرچی موینی هانە گوزەردا
کەس حاڵی نەبی وە هیچ نەفاما
ئەو پەی چێش و یەرد، ئێد پەی چێش ئاما(٦٥)

یەکێ لە نیشانە زەقەکانی شیعری مەولەوی خۆوڵاتێتیی ئەو وێنە شیعرییانەیە دروستیان ئەکا. ئەو، لە کەرەستەی وڵاتی خۆی کە خوێندەوارە هاووڵاتەکانی زۆرباش ئەتوانن بیهێننە بەرچاوی خۆیان و لێی تێ بگەن، وێنەی بەرز و باڵای وامان لەو شێوەیەدا کە پێی ئەڵێین

(سەهلی مومتەنیع) واتە ئاسان بەڵام هەموو کەس دەست پێ نەگەیشتوو بۆ دروست ئەکا کە هەرچەندە بەناو دیوانی شاعیرەکانی ترمانا بگەڕێین مەگەر بەدەگمەن چەردەیێ لەو یا پارچەیەکی ئەو وێنەیەمان بەرچەنگ بکەوێ. با سەیرێکی ئەم چوارینەیەی بکەین و لێی ورد ببینەوە:

باڵاخانەی چەم دیوانەکەی تۆ
بانەنا و وە خاک ئاسانەکەی تۆ
تکەش عاجز کەرد خەیاڵت تێشدا
ئازیز بۆ جارێ پا بنیە پێشدا(٦٦)

مەولەوی هاتووە لەم چوارینەدا دیمەنی باڵەخانەیەکی بەرزی (ئاوێنە بەندی) کوردەواریی لە حاڵی دڵۆپەکردن و پێویستی بەچوونە سەربان و کوتاندنەوەی گڵە بارانا و هەڵمژیوەکەیا هێناوەتە بەرچاوی خوانایانی شیعرەکەی و، ئەڵێ:

باڵەخانەی چاوی ئەو کەسەی شێت بووە بۆت و وەک عەوداڵ کەوتووەتە دووت کە سەربانەکەی بەخاکی بەرکەوشکەنی تۆ گڵەبان کراوە، وەک چۆن دڵۆپە دانیشتووانی ژوورەکانی سەرەوەی باڵەخانە بێزار و نارەحەت ئەکا، ئاوا دڵۆپەی فرمێسک وێنەی هەمیشە نیشتەجێیی تۆی تیا بێزار و نارەحەت کردووە. دە جارێ وەرە پێیەکی پیا بنێ، بەڵکو بەو هاتن و پێ پیانانەت کزربێتەوە و دوایی بەگریانی لەبەر دەردی دووریم لێتەوە بێنی، وەک چۆن بانگوش کە ئەچێتە سەربان و قوڕی بانەکە ئەکوتێتەوە و بەوە دڵۆپەکەی ڕائەگرێ.

چەند پێک شوبهاندن لەم چوارینەدا هەیە؟

– شوبهاندنی چاو لەوەدا کە لە بینای لەشی ئادەمیزاد یا سەری ئادەمیزادا بەبەرزییەوەیە، بەژوورەکانی سەرەوەی باڵاخانە کە بینایەکی بەرزە.

– لەوەدا کە شتەکانی بەبەردەمیا تێ ئەپەڕن ڕەنگی تیا ئەدەنەوە،

بەئاوێنەبەندی باڵاخانە کە هەرچی لە بەرانبەریا بێ یا لە بەرانبەریەوە تێپەڕێ ڕەنگی تیا ئەداتەوە.

– لەوەدا کە وەک دۆست خۆی هەرکات لە باڵاخانەکەیایەتی و لێی نابڕێ، ئەمیش وێنەی دۆستی هەرگیز لێ نابڕێ.

– لەوەدا کە لە تاو دووریی خودی دۆست لێی هەمیشە فرمێسک ئەڕێژێ وەک سەربانی باڵاخانەکە بانگوش نەچێتە سەری و نەیکوتێتەوەو نەیگێڕێ هەمیشە دڵۆپە ئەکا.

– لەوەدا کە چۆن بانی دڵۆپە کردوو پێویستی بە خۆڵ کردنە سەرە تا باراناو هەڵمژێ، ئەمیش پێویستی بە هاتنی دۆستە کە خۆڵی بەری پێی لەگەڵ خۆی دێنێ و، بە کەوتنە سەری –بەخەیاڵی– ئەو خۆڵی بەری پێ و کوتاندنەوەیەی، سوکناییی بۆ دێ و فرمێسکی داوەڕیوی ئەوەستێتەوە.

پاش هەموو ئەمەیش سەیری ئەو بەراوردکردنە پڕ لە خۆ بەکەم دانانەی کەن چۆن خۆڵی بەرپێی دۆست ئەکا بە دەرمانی دەردی چاوی فرمێسک ڕشتووی خۆی و، چاوی خۆی کە ئازیزترین ئەندامی لەشیە لەگەڵ ئایەخترین شتی دۆست کە خۆڵی بەرپێیەتی، لە ئاستی یەکا ڕائەگرێ. لە مەیش زیاتر ئەمەیشی بۆ خاتری خۆی ناوێ، تەنها بۆ ئەوەیەتی وێنەی دۆست لەناو چاویا بە دڵۆپەی فرمێسکی بێزار نەبێ و، خۆیی هیچ مەبەست نییە.

ئەم وێنە چڕوپڕانە هەموو لە تاقە چوارینەیەکا کە هەر ئەوەندەیشمان بۆ لێ یەکالا ئەکرێتەوە بۆ خوێندەوارێ کە هەورامیانە نەزانێ. بۆ خوێندەواری هەورامیانە زانیش زیاتری بەدەمەوەیە، چونکە وەک ئەگێڕنەوە، مەولەوی ئەم دوو بەیتەی کە لە چوارچێوەی پارچە شیعرێکی زستانیدایەو دیارە باران و دڵۆپەو بانگێڕانیش تایبەتی وەرزی زستانن، لەدێی (تەوێڵە)ی هەورامان بۆ پیری دەستگیری وتووەو لەو ڕۆژانەدا لە هۆدەیەکی باڵەخانەیەکی خانەقای تەوێڵە میوان بووە کە بەسەر چەمی

تەوێڵەوە دروست کراوە و، دوور نییە لە ڕاستیدا باڵەخانەکەیش دڵۆپەی کردبێ و مەولەوییش بەتیرێ دوو نیشانی شکاندبێ و هەردوو واتا دیار و وردەکەیشی مەبەست بووبێ.

جا توخوا لە دیمەنێکی لەبەر چاوی هەموان بووی وەک دڵۆپەکردنی زستانانی خانووی کوردەوارییانا، چ هونەرمەندێ، لە مەولەوی بەولاوە، ئەتوانێ لە تاقە دوو بەیتا تابلۆیێ، بەڵکو پانۆرامایەکی وا چڕوپڕو خەستوخۆڵمان بۆ دروست بکا؟(٦٧)

ئەمەیش چوارینەیەکی تر:

هیچ کەس نەواچۆ وە فەرهاد ڕەندەن:
نەقش شیرینش نە ڕووی سەنگ کەندەن
دەک ڕێزان دەس با وەر جە گیان سەندەن
کێ ئەڵماس نە ڕووی دیدەی وێش شەندەن؟!(٦٨)

هەموان ئەزانن فەرهادی دڵداری شیرینی ئەرمەن، بەپیلانێکی خوسرەوی پەرویز کە ئەویش هەروەک فەرهاد حەزی لە شیرین بووە و ویستوویەتی دەستی بەسەرا بگرێ، هاتووە نەخشی شیرینی لەسەر تاشە بەردەکانی بێستوون هەڵکەندووە و، هەر کە لەو کارەیشی ئەبێتەوە کە خوسرەو چاوەڕوانیی نەکردووە بتوانێ تەواوی بکا، بەپیلانێکی تر کە هەر خوسرەو بۆی ناوەتەوە، خۆی کوشتووە. جا مەولەوی ئەڵێ: دەک دەستەکانی فەرهاد داڕزێن! ئەگەر ئەو بەڕاستی عاشقی شیرین بووە، ئەبوو شیرین بەچاوی خۆی بزانێ و هەمیشە لەپێش چاوی بێ. کە بەچاوی خۆیشی زانی، ئیتر چۆن دێ ئەڵماس بەتاشەبەردی بێستوونا بێنێ و وێنەی فەرهادی لێ هەڵبکەنێ کە بەو کارە ئەڵماس بەچاوی خۆیا دێنێ!

لە دیوانی مەولەویدا گەلێ وێنەی شیعریی تری وا هەن کە بەڕاستی دڵی دڵدارانی ئەدەب گرەویدەی خۆیان ئەکەن و بۆ لای خۆیانیان ڕائەکێشن.

بەداخەوە لێرەدا مەودای ئەوەمان نییە هەندێکیان بخەینە پێش چاو سەد

بریا کەسانێکی مەولەوی زان و بەزمانانی بێگانە ئاشنامان بۆ هەڵکەوتنایە هەڵبژاردەیەکی دیوانی مەولەوییان وەرگێڕایەتە سەر ئەو زمانانە تا دۆستایەتی دەرەوەمانیان لە شیعری ئەم شاعیرە مەزنەمان شارەزا بکردایە.

سۆنێت لە شیعری مەولەویدا

مەولەوی، وەک تا ئێستا پێی زانرابێ، یەکەمین کەسە لە شیعری دیالێکتی گۆرانیدا شێوەی (سۆنێت)ی بەکارهێنابێ کە ئەوەیە قافیەی یەکەم و سێهەم نیوەبەیتی چوارینەی و قافیەی دووەم و چوارەم نیوەبەیتی وەک یەکن. مەولەوی ئەم حاڵەتە لە شیعری خۆیا بەتێکچوونی قافیەی خۆی ئەداتە قەڵەم و لە تاقە پارچە شیعرێکیا بەکاری هێناوە و، لەو پارچە شیعرەیا کە بەبۆنەی هاتنی بەهاریەوە داناوە وا پیشان ئەدا کە بەهار سروشتی بەجارێ ڕازاندووەتەوە، کەچی خاکی بەختی ئەو هەر شۆرەزارە و گیای هیچ لێ ناڕوێ. لەبەر ئەوە دەردی ئەوەندە گرانە تەنانەت قافیەی بەیتەکانی پارچە شیعرەکەیشی شێواندووە. ئەمجار بە شەش بەیتی لە شێوەی سۆنێت پارچە شیعرەکەی تەواو ئەکا. نازانم لە زمانەکانی ترا سۆنێت چۆن بەکارهێنراوە. ئاخۆ ئەگەر نیوەبەیتەکانی قافیەیەکیان لابەری واتا تێک ئەچێ یا نە، بەڵام لە بەکارهێنانەکەی مەولەویدا بەجۆرێکە ئەگەر نیوەبەیتە تاقەکان بکرێنەوە بەبەیتی تەواو و نیوەبەیتە جووتەکان بەبەیتی تەواو، هەر دوانێکیان بەیتێکی تەواویان لێ دەرئەچێ و مەعنا هیچ ناشێوێ. ئەمین فەیزی بەگ کە یەکەمین کەسە ئیشارەتی بۆ ئەم جۆرە شیعرەی مەولەوی کردووە، وای لەبارەوە ئەڵێ: «مەولەوی، بەموقتەزای ئەو مەوقیعە کە تێدا بووە، هیچ چاوی بە شیعری فەرەنگ نەکەوتووە. لەگەڵ ئەوەش لەسەر ئوسلووبی ئەوان شیعری نەزم کردووە. لە قیتعەیەکدا میسرەعی ئەووەڵی تەقفییە کردووە لەگەڵ میسرەعی سالیس و قافیەی میسرەعی سانیی ڕێکخستووە لەگەڵ میسرەعی ڕابیع». ئەنجا ئەڵێ: «ئەم ئوسووڵە خیلافەی ئوسووڵی شوعەرای ئێرانە، وە مەولەوی لە کەسی نەدیوە. مەحزەن بەحوسنی تەبیعەتی خۆی موناسبی زانیوە و ئیستیعمالی کردووە(٦٩)». ئەم جۆرە شیعرە لە دیالێکتی کرمانجیی سەروویشا لای

ئەحمەدی جزیری[٧٠] هەیە. پاش سەردەمی مەولەوییش، لە دیالێکتی کرمانجیی خواروویشا لەسەر دەستی شێخ نووریی شێخ ساڵح[٧١] و گۆراندا[٧٢] هێنراوەتە ناوەوە و باوێکی زۆری پەیدا کردووە.

ئەمەیش ئەو چەند بەیتەی مەولەوی شێوەی سۆنێتی تیایاندا بەکارهێناوە:

مەنعم مەکەردێ، گرانەن دەردم
ئەر شێویا بۆ قافیەی فەردم:
«فەریاد جە شۆرەی ئەرزە چارەی من»
«هەر سەوزەی مراد من نادیارەن»
«داد جە هەوای شووم بەدستارەی من»
«هەر نەو گوڵاڵەی من نە پێوارەن»
«یا وەلوەلەی دەف شا دەروێش، جۆشی»
«بەو سەدای ڕیشەی دڵ ئاشناوە»
«یا جۆش سەمتوور موتریب، خرۆشی»
«چەنی ئەی دوو فەرد حەسرەت مەعناوە:»
«بەڵ سەوز ببۆ تۆم ئارەزوەکەی دڵ»
«های چەمە دەخیل، شەوێ، شەونمێ»
«بەڵ ڕوو بنمانۆ ئەو نازک نەو گوڵ»
دەمە نەسیمێ، وادەی سوب دەمێ[٧٣]»

ژیانی مەولەوی و پێوەندی شیعری بەژیانیەوە

مەولەوی، چ لە سەرەتای ژیانیا کە بەشێکی بەفەقییەتییەوە بەسەر بردووە و، چ پاش بەمەلابوون و ئیجازە وەرگرتنی، بەشی زۆری تەمەنی بەکوێرەوەری و نارەحەتی و دەس تەنگی و جەوری زەمانە و دڵڕەقیی دەسەڵاتدارانی سەردەمەوە تێپەڕاندووە.

هێشتا لە سەرەتای خوێندنیا بووە باوکی مردووە و لە پێناوی پەیداکردنی پارووە نانێکا بۆ براو خوشکە هەتیوکەوتووەکانی ناچار بووە دەسبەرداری خوێندنەکەی ببێ و دەس بداتە کاری پڕ ئەرکی نان لە قوڕگی زەوی دەرهێنان و تا وایان لێ نەهاتووە بتوانن خۆیان بژێێن نەگەڕاوەتەوە سەر خوێندنەکەی، کە ئەمەیش وا ئەگەیەنێ ئەبێ بەگەورەیی خوێندنی تەواو کردبێ.

وەکو سەیید تاهیری هاشمییش ئەڵێ، لە قۆناغی دووهەمی خوێندنیا کاتێ لە (خانەگا)ی لای(پاوە) فەقێ بووە گرفتاری دڵدارییەکی زۆر بەتین بووە بەڵام تیا سەرنەکەوتووە و یارەکەی بەنسیب نەبوە[٧٤]. دیارە ئەبێ بەشێ لەو شیعری سۆزانەی بۆ دڵدارییەکی ناکامی وتوون، باس لەم دڵدارییەوەی بکەن[٧٥].

پاش چەند ساڵێکی کەمی مەلایەتییش لە (چرۆسانە) و (گونە)ی نزیکی هەڵەبجە کە وادیارە کەمێ ژیانی تیایانا خۆش بووە چونکە ناوچەکە ناوچەیەکی حاسڵخێر و بەپیتە و تەنانەت مەولەوی باخێکیشی بۆ خۆی لە چرۆسانە ناشتووە ئەڵێن ئێستاش ماوە و بە(باخی مەولەوی) بەناووبانگە، لە ئەنجامی هێرشی سوپای عوسمانیدا بۆ سەر ناوچەکە بەمرازی چەکداماڵینی عەشیرەتی جاف و سووتاندنی دێهاتی ئەو ناوە، مەولەوییش بەناچاری لەوێ هەڵکەنراوە و باری کردووە بۆ (شەمێران) و لەوێیش ژیان و گوزەرانی هەر خۆش بووە، چونکە کاروباری موڵکانە

کۆکردنەوەی ئەو دەوروبەرە بۆ بەگزادەی جاف کە عوسمانییەکان تەرخانیان کردبوو بۆیان، بەدەستی شێخ عەلیی عەبابەیلێیی ناوێکەوە بووە کە لەگەڵ مەولەوی و خزمەکانی باش بووە، بەڵام پاشان کە حەمە پاشای جاف ئەم شێخ عەلییە لەسەرکاریی ئەو ناوچەیە لا ئەبا و کارەکە بەیەکێکی تر ئەسپێرێ کە وەک شێخ عەلییە پێشووەکە لەگەڵ مەولەوی و خزمانی ناجووڵێتەوە، گلۆڵەی مەولەوی لەو ناوچەیەدا ئەکەوێتە لێژی و نامەیەکی گلەیی ئامێز بە شیعری فارسی بۆ حەمە پاشا ئەنووسێ(٧٦) و بۆ خۆیشی هەڵئەسێماڵی ئەباتەوە بۆ (سەرشاتە) کرێن و ڕەقەن و بێ پێزەکەی ماوا و زێدی باوک و باپیری و، ئیتر لەوێوە سەرتاپای هەژاری و تەنگدەسی و بێ دەرامەتیی دەس پێ ئەکا کە تا دوا هەناسەی ژیانی بەردەوام بووە و گەیوەتە ڕادەیەک گەلێ ساڵ پارەی لەم و لەو قەرز کردووە و کوڕێکی خۆی ناردووە بۆ ناوچەی (مایدەشت) لە کوردستانی ئێران گەنم بکڕێ و بەباری کەر و ئێستر بیهێنێتەوە بۆ ناندانی دیوەخانەکەی باوکی تا شەرمەزاری میوان و ئاوەند و ڕەوەند نەبێ کە هەمیشە لە هەموو لایەکەوە ڕوویان تێ کردووە. بەڵام لەگەڵ ئەم باری سەختی گوزەرانەیشیا هەرگیز بیری لەوە نەکردووەتەوە بگوێزێتەوە بۆ لای یەکێ لەوانەی هەمیشە پێشنیایان بۆ ئەکرد بچێتە لایان و گفتیان ئەدایێ دێهات و زەویو زاری باشی بۆ تەرخان بکەن بۆ دابین کردنی ژیانێکی خۆش بۆی، وەک فەرهاد میرزای قاجار و میرزادەکانی سنە و، کەسوکارە وەک خۆی هەژار و بێ دەرامەتەکانی بەجێ نەهێشتووە. هەر بۆیەیش دەوڵەمەندێ لە نەوەی مەولەویدا پەیدا نەبووە.

وا دیارە مەولەوی تەنها لە سەردەمی قادر بەگی کەیخوسرەو بەگی مامی مەحموود پاشا و عوسمان پاشای جافا بەتەواوی قەدر و حورمەتی لێ گیراوە و گەرد لە ڕووی پێوەندی بەگەورە گەورانی جافەوە نەنیشتووە. چەند پارچە شیعری ناسکی لاواندنەوە کە مەولەوی بەبۆنەی کۆچی دوایی هەندێ لە بەگزادە جافەوە لە پیاو و لە ئافرەت وتوونی، ڕاستیی ئەم بۆچوونە ئەگەیەنن. لەو لاواندنەوانەی پێشوو بەولاوە شیعری لاواندنەوەی

تری بۆ هیچ کام لە جافەکان دیار نییە. نامەی پەخشانیش بۆ حەمە پاشا هیچ دیار نییە و نامەی بەشیعریش هەر ئەو نامەیە کە دیارە گلەیی لابردنی شێخ عەلیی عەبابەیلێیی لە سەرکاریی موڵکی شەمیرانی تیا کردووە لێی و پێشتر باسمان کرد. لە سەردەمی مەحموود پاشایشا کە دیارە زۆر حەزی لە شیعری مەولەوی کردووە و بەتایبەتی دیوانێکی نزیکە تەواوی ئەوی خستووەتە کەشکۆڵەکەیەوە کە بنووسێکی ئێجگار خەتخۆش بۆی نووسیوەتەوە، چەند پارچە شیعرێکی ئێجگار زۆر ناسک و پڕ سۆز هەیە کە مەولەوی بۆ ئەوی ناردوون. بەڵام لە هەمان کاتا لە نامەکانیشیا چەند نامەی بە فارسی هەن ئەوەی بەباشی لە بابەتی دوو توێیان بگا هەست بەگلەیی و گازندەیەکی زۆر خەست و دڵ بریندارکەر ئەکا تیایانا.

بەداخەوە، شیعری مەولەوییش، وەک شیعری هەموو شاعیرانی تری پێشووی کورد، کەمیان بۆنە و موناسەباتی دانانیان لەپاڵیانا نووسراوە. وا نەبوایە شیعری مەولەوی کە لە دەرد و کەسەری دڵی لێوانلێوە و، نامە نەزانراو بۆ کێ نووسراوەکانی گەلێ ڕووی ژیانی پڕ دەرد و ئازارییان بۆ ڕوون ئەکردینەوە. ئێستا هەر چارمان لە وردبوونەوەیەکی زیرەکانەدایە لەو پارچە شیعر و نامانەی لە پاشی بەجێ ماون بیبیانکەین بەداری دەستمان لە گەڕانا بەدوای هەندێ شتی نەزانراو لە ژیانی پڕ تاڵ و سوێریی مەولەویدا.

مەولەوی لەوکاتەوە گەڕاوەتەوە بۆ سەرشاتە و بۆ هەمیشە لەوێ سەقامگیر بووە، ژیانی بەتەنگدەستی و هەژاری و کوێرەوەری بەسەر بردووە. لە دوا ساڵەکانی ژیانیشیا چەند قات زیاتر لە جاران کلۆڵ بووە. لەم ساڵانەدا دوو سێ کارەساتی گەورەی بەسەراهاتووە ئەتوانین، بڵێین لەناو ئەم کارەساتانەدا لە گشتیان کاریگەرتر بۆ سەر دڵی مەولەوی کۆچی دوایی عەنبەر خاتوونی خێزانیەتی کە حەوت ساڵ پێش مەرگی ڕووی داوە و، بەو چەند پارچە شیعرەدا لە لاواندنەوەیا وتوونی بۆمان دەرئەکەوێ ئەم خانمە خۆشەویستییەکی لە ڕادەبەدەری لە دڵیا بووە. ئەم عەنبەر خاتوونە

کچێ بووە لە بنەماڵەیەکی ئەوغانی کە لە سەردەمی بابانەکانا سەد ماڵێکیان، نازانم لەبەر چ هۆیەک، هاتوونەتە کوردستان و لەو شارەزوورە نیشتەجێ بوون و، لەوە ئەچێ کوڕە ئازا و جەنگاوەرەکانیان لە دەرباری بابانەکانا چەک بەدەست بووبن(٧٧). لەمەوە بەدووری نازانم سەرەتای ناسیاوی پەیداکردنی مەولەوی لەگەڵ عەنبەر خاتوون بۆ ئەو ڕۆژانە بگەڕێتەوە کە دوا قۆناغی فەقێیەتیی لە سلێمانی بەسەر بردووە و لەگەڵ ئەحمەد پاشای دوامیری بابان پێوەندی دۆستایەتییەکی پتەویان لە نێوان بووە و لەوەوە لەگەڵ کوڕە پەلەپەلەکانی ئەو ئەوغانییانەی لە دەرباری بابانەکانا بوون ناسیاوی پەیداکردبێ و لەم ڕێگایەوە عەنبەر خاتوونیشی ناسیبێ. بەهەرحاڵ خۆشەویستی مەولەوی بۆ عەنبەر خاتوون خۆشەویستییەکی لە ڕادەبەدەر بەتین بووە و مەرگی ئەم خانمە ئازیزە کارێکی جەرگ بڕ و دڵتەزێنی کردووەتە سەر ژیانی مەولەوی و زامێکی قووڵی هەرگیز سارێژنەبووی کردووتە دڵی و تا دوا هەناسەی تەمەنی بەئازاری ئەو زامەوە تلاوەتەوە و، ئەو پارچە شیعرانەی پاش مەرگی عەنبەر خاتوونی وتوون لەسەر پاکی شیعری کوردیدا سەردەستەی شیعری لاواندەوە و شین و لەسەرپاکی شیعری کوردیدا شایانی ئەوەن کەسێکی شایستە و لێهاتوویان بۆ هەڵکەوێ بەبەراورد لەگەڵ نموونە باڵا و بڵندەکانی شیعری لاواندنەوە لە ئەدەبی کۆن و نوێی ڕۆژهەڵات و جیهانا لێیان بکۆڵێتەوە.

وا لێرەدا یەکێ لەو حەوت پارچە شینناماننە ئەنووسینەوە کە مەولەوی بۆ عەنبەر خاتوونی وتوون:

ئەدای پەشێویی حاڵاتە جەستەم
دوورەن جە تەحریر خامەی شکستەم
بەڵام(مەعدووم)هەرس دیدەش جۆش وەردەن
نا عیلاج خامش وە دەسگیر کەردەن
پەلەپەل پێکان پەل وە خامەدا

یەک فەرد ڕەقەم کەرد وە ڕووی نامەدا:
ئیسە دیدەی دڵ دێوانەکەی وێت
نە بێخ ئاودا مگێڵۆ پەرێت(٧٨)

ئەمەیش پارچەیەکی تریان:

گەرد ئالوودەن دەور مەزارە لەیلێ
ئاو پاشی و مالاش لازمەن خەیلێ
خادمیی توربەت نازک ئەندامان
پەی دیدە و موژگان مەعدوومی ئامان
ئاو پاشیی، ڕەویەی دیدەی نم دیدەم
مالاش، وەزیفەی دیدەی نمیدەم
گەردێ نێ وە ڕووی یانەی نۆشەدا
یا خەوشی وە حەوش عەنبەر بۆشەدا
پاس نازکیی لەیل یاگەی وێشەن
جای موشاهەدەی قەیس دڵ ڕێشەن
بەڵ بالای ئالاش وە سەد خەم و چەم
باز وینوون بێ خەم وەی چەم یا ئەو چەم
(مەعدووم) تاو یاو دووری زۆر ئاوەرد
تاویاو بینای قسەی پەشێو کەرد
ماخۆلیای یاو ئینە خدێشەن
وەرنە ئەی خەیاڵ پەرێشان چێشەن
فەسڵ وەسڵ بەزم خاسەی نەدیان
خاوێ بی و یەرد، دیان، نەدیان
بەتاڵەن هەوای دۆس کۆچ کەردە
مەحاڵەن ئامای عومر و یەردە
بنیش نە گێجاو دەریای بێ پەی دا

نەگۆشەی حوجرەی سەفینەی مەی دا
رووت رووت ئەو جیلوەی ستارە کەر راس
با خودا وە ئیخلاس، ناخودا مەناس
تا باد مراد نە پێوارەوە
کەی بدۆت ئاخر ئەو کەنارەوە(٧٩)

کارەساتێکی کاریگەری تری دوا ساڵەکانی ژیانی مەولەوی کوێر بوونیەتی کە دوو ساڵ پێش مەرگی بووە. کوێربوون ئەگەر بەش بەحاڵی هەر مرۆیەک کارەساتێکی سەخت و گەورە بێ و لە نیعمەتی دیتن بێ بەشی بکا، بەش بەحاڵی زانا و ڕۆشنبیرێکی وەک مەولەوی کە لە خوێندنەوە و نووسین و هەموو ئەو هەڵسوکەوتانەی دابڕیوە کە بەچاوی ساغەوە ئەکرێن و، تا ڕادەیەکی زۆر کۆمەڵی فەقێ و مرید و مەنسووبی تەریقەت و هاودەمانی ئەدەبی لێ دوور خستووەتەوە و باری گرانی هەژاریشی چەند قات لەسەر شان قورستر کردووە، دەردێکی گەلێ گرانتر بووە.

مەولەوی، ئەوەندەی لە دیوانەکەیا بۆ ئێمە مابێتەوە، ئەم کارەساتی کوێربوونەی لە تەنها دوو پارچە شیعریا بۆ نەوەکانی پاشەوە خستووەتە سەرکاغەز. لە یەکەمی ئەم دوو پارچە شیعرەدا کە وادیارە هەردووکیانی بۆ یەکێ لە زانا گەورەکانی سەردەم نووسیوە لەوانەی باش قەدری زانست و هونەری ئەویان زانیوە، زۆر بە خەستی دەری ئەخا لە بارێکی دەروونیی چەند ناڕەحەت و دژوارا ئەژی... ئەڵێ: ئەمویست لەپێشانا باسی ناڕەحەتی و زەلیلی و کڵۆڵی خۆمت بۆ بکەم تا ئەیگەیەنمە سەر کوێر بوونەکەم، بەڵام کۆستەکەم ئەوەندە قورس بوو هەر لە سەرەتاوە ناچاری کردم بێمە سەر باسی دواییەکەی و باسی کوێر بوونەکەمم کرد... ئەوجا کە هەرچی لە دڵیایە بەو باسی چڵەپۆپەی کارەساتەی بڕایەوە، کەمێ هێدی ئەبێتەوە و هۆشێکی دێتەوە بەبەراو چەردەیێ لەو ئەنجامانەمان بۆ ئەخاتە ڕوو کە بەهۆی کارەساتی کوێربوونەکەیەوە ڕوویان داوە. لە پارچەی

دووهەمیشیانا لە سەرەتادا هەر لەسەر ئەم شێوەیە ئەڕواو، پاشان ئەڵێ: کوێر بوونی من ئاسانە. ئەوەی مایەی ناڕەحەتییە بۆم ئەوەیە دۆست برادەرانم ناڕەحەتن بۆم... جا، وەک هەر موسڵمانێکی ڕاستی بەقەزاوقەدەر ڕازی، جاڕی ملکەچی خۆی بۆ خواستی خوداوەند ئەدا و بە سێ چوار بەیتی وا تۆزێ سەبووری بەدڵی بدەن، دوایی بەپارچە شیعرەکەی دێنێ. با گوێی بۆ شل کەین بزانین لە پارچەی یەکەمیان ئەڵێ چی؟

بینایی دیدەم تۆ وە سلامەت
دیدەنیی دیدار کەوت ئەو قیامەت
ئەرابینش نیەن هەی ئاوات وازم
باز هەر تەسکینەن، گۆش وەئاوازم
وە دڵدا تەفسیل زەلیلی ویەرد
چێش جە ئەووەڵدا ئاخرش ئاوەرد
باز بێ تاقەتیم نە ڕووی پەردەوە
دەرگای گوزەرگای چەند فەرد کەردەوە
هۆرێزاو پێچ وەرد دووی کوورەی دەروون
ئاو ئاوەرد، بەڵ هوون نە دیدەی گەردوون
ڕێزا جە سەردا بڵێسەم کەم بی
ئەسباب تەحریر ئەی چەند فەرد جەم بی:
باز چێش بۆ یاران دەروون پڕ داخەن
ئەغیاران دەماخ دڵ وە پەرداخەن
سەرد بییەن گەرمیی شەوق هام فەردان
گەرمەن سەردیی زەوق شەوق هام دەردان
ڕێزان سەوزەی گوڵ مەعاریف وە گڵ
چۆڵ بییەن چەمەن جە سۆزەی بولبوڵ
نیگای ئیلتیفات گۆشەی چەم کەمەن

رووی دەشت سەفای ئەهل دڵ تەمەن
حەڵقەی خەفیەی زیکر ناڵەی هەزار ڕەنگ
چون حەڵقەی دەرگای وێرانان دڵ تەنگ
مشیۆ جە گرد لا زاری و شیوەن بۆ
جە کام لا ؟ لای دۆس، کام دۆس؟ وێنەی تۆ
کەی؟ ئیستە، پەی کێ؟ پەی دیدەی (مەعدووم)
چێش بییەن؟ بییەن جە دیدە مەحرووم
یانێ های ڕاسەن، یا قسەی ناسەن
دیارەن کردەی چەپگەرد هەر پاسەن[٨٠]

کارەساتێکی ناخۆشی تریش لە ژیانی مەولەویدا سووتانی کتێبخانەکەیەتی کە لە ئەنجامی شەڕێکی نێوان خێڵی ئیمامی و تاوەگۆزیدا پڕیشکی ئاگری شەڕ کەپرەکەی مەولەوییشی گرتووەتەوە و ئاگر بەربووەتە کتێبخانەکەی.

ئاخۆ ئەم کتێبخانەیەی مەولەوی چیی تیا بووبێ و سووتابێ! گومانی تیا نییە نوسخەی هەموو دانراوە ئایینییەکانی و دیوانی شیعرەکانی تیا سووتاوە و بەهۆی ئەوەوە هەر پارچە شیعرێکی کە پێشتر خەڵک نەیاننووسیبێتەوە و مەولەوی خۆیشی لەبەری نەبووبێ، سووتاوە و فەوتاوە. ئەوەتا مەولەوی خۆی لەم بارەوە ئەڵێ:

دەمەی هەناسەی گەرم نارەکەم
نە کوورەی دەروون پڕ جەخارەکەم
ئایر دان حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
سۆچیان کتاو مەجمووعەی فەردم[٨١]

لەمە بەولاوە هیچ نیشانەیەکی ئەوەمان بەدەستەوە نییە کتێبی دانراوی تری لەوانەی ناومان هێنان بەولاوەی بووبێ و لەو کارەساتەدا سووتابێ و لای کەسی تر نەبووبێ، ئەگینا لە یەکێ لە دانراوە ماوەکانیا ئیشارەتێکی

بۆ ئەکرا. بەڵام بێگومان نوسخە ئەسڵییەکانی خۆیی تیا بوون و سووتاون و لەو نوسخە ئەسڵییانەیا پەراوێزی زۆریش بووە کە بەشێکی زۆری لە نوسخەی مەلا و فەقێی ئەم لاو ئەولادا نەنووسراوەتەوە و لەو کارەساتەدا فەوتاوە، ئەگینا هەر هیچ نەبێ نوسخەیێ دووان لەو دانراوانەی، بەدەستخەتی خۆی، لەلایەکەوە سەریان هەڵئەدا. هەروا دیارە ئەبێ کتێبخانەکەیشی، بەنیشانەی ئەو ئاگادارییە زۆرەی لە زانستە ئیسلامییەکان کە لە دانراوەکانی و لە پەراوێزەکانیانەوە دەرئەکەوێ، کتێبی نایابی زۆری تیا بووبێ، سووتابن. بەهەرحاڵ ئەم کارەساتەیش یەکێ بووە لەو دەرد و مەینەتانەی لە دواساڵەکانی ژیانیا بەسەریا هاتوون. پارچە شیعرێکی پڕ ئیشارەتیشی بۆ ئەم بابەتە تەرخان کردووە کە پێشتر دوو بەیتیمان نووسییەوە.

سەربار و دوا چۆڕی ئەم ناڕەحەتییانەیش پشت شکانیەتی بەهۆی ئەوەوە کە بەکوێری سواری وڵاخیک بووە و لە شوێنێکەوە چووە بۆ شوێنێک و لە شوێنێکی ڕێگەکەدا لقە درەختێکی لاربووە پێویست بووە سوار ئاگای لە خۆی بێ تا خۆی لێ لابدا. لەگەڕانەوەدا کە ئەگەنە نزیکی شوێنی درەختە لارەکە مەولەوی کە سواری وڵاخ بووە و کابرایەک جڵەوی وڵاخەکەیی ڕاکێشاوە، بەکابرا ئەڵێ: ئاگات لێ بێ کە گەیشتینە لای لقە درەختە لارەکە ئاگادارم کە نەوەک خۆمی پیا بدەم و بکەومە خوارەوە. کابراش ئەڵێ: بەڵێ. بەڵام کە ئەگەنە لای لقە درەختەکە کابرا لەبیری نابێ ئاگاداری کاتەوە و مەولەوی لەپڕ خۆی ئەدا بەلقە درەختەکەدا و لە وڵاخەکەی بەرئەبێتەوە و پشتی ئەشکێ و هەڵی ئەگرن و ئەیبەنەوە بۆ ماڵەوە و لە ئەنجامی ئەو ڕووداوەدا لە ساڵی ١٨٨٢ یا ١٨٨٣دا کۆچی دوایی ئەکا و تۆماری ژیانی ئەپێچرێتەوە.

پەراوێزەکان

(١) تاوەگۆزی: ناوچەیەکی سەر سنووری کوردستانی عێراق و ئێرانە. بەشەکەی کوردستانی عێراقی سەر بەقەزای هەڵەبجەیە. خەڵکەکەیشی بەناوی ناوچەکەوە ناو ئەبرێن.

(٢) پیر خدری شاهۆ: خواناسێکی بەناوبانگی کوردە لە ساڵانی سەدەی ١٤ی لە دایکبوونا لە ناوچەی (خانەگا) و(پاوە) لە هەورامانی لهۆن ژیاوە. ئارامگای بەسەر چیای (شاهۆ)وەیە. شاهۆ زنجیرە چیایەکە ١٢ فرسەق لە ڕۆژئاوای سنەوە لە ناوچەی هەورامان.

(٣) هەورامان: ناوچەیەکی سەر سنووری کوردستانی عێراق و ئێرانە بەشی هەرە زۆری ئەکەوێتە کوردستانی ئێرانەوە و بەشێکی زۆر کەمیشی ئەکەوێتە کوردستانی عێراقەوە. خەڵکەکەی بەدیالێکتی هەورامی- گۆرانی ئەدوێن و شاعیری بەرجەستەی زۆری تیا هەڵکەوتووە.

(٤) لەبەرئەوەی کۆن، مێژوو لە وڵاتانی ئیسلاما بەساڵی کۆچی دەسنیشان کراوە و، کەمتریش مانگ و ڕۆژیشی لەگەڵا دەسنیشان کراوە، ئێستا کە بمانەوێ ساڵێکی کۆچی وەرگێڕینە سەر ساڵی لە دایکبوون، ئەبێ بەپێی جەدوەلی تایبەتی ئەم کارە بەراوردیان بکەین بە یەک و، کە بەراوردیان ئەکەین ئەبینین هەر ساڵێکی یەکێکیان بەرانبەری چەند مانگێ لە ساڵێک و چەند مانگێ لە ساڵێ پێشەوە یا پاشەوەی ئەویان ئەوەستێ و، لەبەرئەوە کە زۆرتر وایە ڕۆژ و مانگی ڕووداوەکە بەساڵی کۆچی نازانین ناتوانین بەرانبەرەکەی بە ڕۆژ و مانگی ساڵی لە دایکبوون بزانین. بۆیە ئێمەیش لەم کتێبوولکەدا کە بمانەوێ ساڵی ڕووداوێ لە ڕووداوەکانی ژیانی مەولەوی دەسنیشان بکەین، لەبەر ئەوەی کە مێژووەکەمان هەر بەساڵی کۆچی زانیوە و ئاگامان لە ڕۆژ و مانگەکەی نییە، دوو ساڵە بەرانبەرە لە دایکبوونییەکەیمان نووسیوە، واتە ئەو ڕووداوە لە یەکێ لەو دوو ساڵە لە دایکبوونییەدا ڕوویداوە. ئەگەر دەق بمانزانیایە لە چ ڕۆژێکی کام ساڵی کۆچیدا ڕوویداوە، ئەیشمانزانی بەرانبەری چ ڕۆژێکی چ مانگێکی چ ساڵێکی لە دایکبوونی ئەوەستێ.

(٥) حوجرە: قوتابخانەی قوتابییانی ئایینی بەتەنیشت مزگەوتەکانەوە لە کوردستانا و،

لەهەمان کاتا جێگای حەسانەوە و نان تیا خواردن و نووستنیشیان بووە.

(٦) فەقێ: ئەو قوتابییانەی لە قوتابخانەکانی پاڵ مزگەوتەکانی شار و لادێکانی کوردستانا ئەو بابەتانەیان خوێندووە کە خوێندنیان لە وڵاتانی ئیسلاما باو بووە. ئەمانە، تێکڕا، لە سەرەتاییترین پلەیانەوە تا دواییترین پلەیان، پێیان وتراوە (فەقێ). وشەکەیش لە (فقیە)ی عەرەبییەوە وەرگیراوە کە واتە (زانا).

(٧) ئاغادێ: ئەو گوندانەی موڵکی ئاغان و ماڵی ئاغا خۆیشی لەوێیە. لە زۆر لەم جۆرە گوندانەدا ئاغا خۆی ئەرکی دابین کردنی خۆراکی بۆ فەقێ لە ئەستۆ گرتووە. لە دێهاتی ترا فەقێ ئێواران نان و شێویان لە ماڵە جووتیارەکان کۆکردووەتەوە. ئەرکی جلوبەرگ و کتێب کڕین و خەرجیی بەرباخەڵیشیان لەسەر خۆیان و ماڵی باوک و کەسوکاریان بووە و تێکڕا بۆ پەیداکردنی ئەم خەرجییە بەهاران کەرەیان لەناو خێڵەکانا ڕاتبە کردووە و ڕەمەزانان مەلا ڕەمەزانییان کردووە و سەرفیترەیان لە دێهاتییەکان وەرگرتووە و زۆر جاران بۆ جەژنی قوربانیش چوونەتەوە هەمان دێ کە ڕەمەزان مەلای بوون و پێستەی قوربانی و هەندێ جەژنانەیان لێ وەرگرتوون.

(٨) ئەردەڵان: میرێتییەکی کورد بووە لە ساڵانی ١٢٢٠یا١٢٢١-١٨٦٧یا ١٨٦٨ حوکمڕانییەکی تا ڕادەیەکی دوور سەربەخۆی لە ناوچەی ناوەڕاستی کوردستانی ئێران و عێراقی ئێستادا کردووە و، سەرئەنجام لە چوارچێوەی نەخشەی نەهێشتنی میرێتییە دەرەبەگییەکانی کوردستانا کە هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ئێران جێبەجێیان کرد، لەلایەن قاجارییەکانەوە لەناوبرا.

(٩) بابان: میرێتییەکی کورد بووە لە ساڵانی ١٦٩٤یا ١٦٩٥-١٨٥٠ یا ١٨٥١دا لە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی عێراقی ئێستادا حوکمڕانییەکی لە کاروباری ناوخۆدا سەربەخۆی کردووە و تەنانەت چەند جاریش بەغدای بۆ یارمەتیدانی والیانی تورک لە ناکۆکییەکانی ناوخۆیانا داگیرکردووە. ئەم میرێتییەیش هەروا لە چوارچێوەی ئەو نەخشەیەی عوسمانی و ئێرانا کە لە پەراوێزی پێشوودا باسمان کرد، لەلایەن تورکەکانەوە لەناوبرا.

(١٠) چونکە لە ناوەڕاستی خوێندنەکەیا و بەهۆی مردنی باوکیەوە و بۆ پەیداکردنی نان بۆ برا و خوشکە لە خۆی بچووکترە هەتیو کەوتووەکانی وازی لە خوێندن هێناوە و تا ئەوان وایان لێ نەهاتووە بتوانن خۆیان بژێنن نەگەڕاوەتەوە سەر خوێندنەکەی.

(١١) عیلمی کەلام: ئەو زانستەی ڕاستیی بنەماکانی ئایینی ئیسلامی لە ڕووی ئەقڵ و فەلسەفەوە پێ ئەچەسپێنێ.

(١٢) ئیجازەی مەلایەتی: بەڵگەنامەی خوێندن تەواوکردن و توانی دەرز بەفەقێ وتنەوە. لەم بەڵگەنامەیەدا بەزنجیرە ناوی ئەو مامۆستایانە ئەهێنرێ کەوا پاشوویان ئیجازەی دەرز بەفەقێ وتنەوە و دانی ئەو ئیجازەیەی بەفەقێیی خوێندن تەواوکردوو لەپێشوویان وەرگرتووە و هەر بەم جۆرە تا ئەگاتەوە سەر پێغەمبەر و لەویشەوە بەهۆی جوبرەئیلەوە ئەگاتەوە خوا.

(١٣) مەلا عەبدوڕڕەحمانی نۆتشەیی: یەکێکە لە زانا گەورەکانی کورد لە سەدەی نۆزدەهەما. لە سلێمانی مامۆستا بووە و، لە ١٨٤٧ یا ١٨٤٨دا لەوێ کۆچی دوایی کردووە.

(١٤) تەریقەتی نەقشبەندی: یەکێکە لە ڕێبازەکانی سۆفیەتی. بەهائەددین موحەممەدی فاروقیی خەڵکی بوخارا و بەناووبانگ بە(شاهی نەقشبەند) دایهێناوە کە لە ساڵی ١٣٨٩دا کۆچی دوایی کردووە. بنەمای ئەم ڕێبازە بیرکردنەوەیە لە خوا بە دڵ و ناوهێنانیەتی لەژێر لێوەوە. بەپەیڕەوانی ئەم تەریقەتە ئەڵێن (سۆفی).

(١٥) شێخ عوسمان سیراجەددینی تەوێڵە: یەکێکە لە ناودارترین خەلیفەکانی مەولانا خالیدی نەقشبەندی. لە دێی (تەوێڵە)ی هەورامان لە کوردستانی عێراق دانیشتووە و ڕێبازی سۆفیەتیی بەپێی تەریقەتی نەقشبەندی بڵاو کردووەتەوە. لە ١٧٨٠ یا ١٧٨١دا هاتووەتە دنیاوە و لە ١٨٦٧دا کۆچی دوایی کردووە.

(١٦) مەولانا خالیدی نەقشبەندی: بەناووبانگترینی ئەوانەیە ڕێبازی سۆفیەتییان بەپێی تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستانا بڵاو کردووەتەوە. پاش تەواوکردنی خوێندنی مەلایەتی لە کوردستانەوە چووەتە هیندستان و لەوێ تەریقەتی نەقشبەندیی لەسەر دەستی شێخ عوبەیدوڵڵای دیهلەویدا وەرگرتووە و هاتووەتەوە لە کوردستانا، بۆ جاری دووهەم یا سێهەم بڵاوی کردووەتەوە. (بەڵگەی وا بەدەستەوە هەیە کە تەریقەتی نەقشبەندی پێشتریش لای کەمی لە دوو ناوچەی کوردستانا باو بووە، بەڵام پاشان کوێربووەتەوە). لە ئەنجامی ناکۆکیی لەگەڵ شێخ مەعرووفی نۆدێ و هەندێ لە میرانی بابانا سلێمانی بەناچاری بەجێ هێشتووە و چووەتە بەغدا و لەوێشەوە پاش ماوەیەکی کەم چووەتە شام و لەوێ سەقامگیر بووە. لە نەوەی گەلێ لە خەلیفەکانی، پێشەوایانی بزووتنەوەی نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی پەیدا بوون. لە ١٧٧٨یا

١٧٧٩دا هاتووەتە دنیاوە و، لە ١٨٢٧دا لە شام کۆچی دوایی کردووە.

(١٧) شێخ بەهائەددین: لە ١٨٣٦دا لەدایک بووە و لە ١٨٨١دا کۆچی دوایی کردووە. لەپاش مردنی باوکی جێگەی ئەوی گرتووەتەوە و بووە بە ڕابەری تەریقەتی نەقشبەندی لە کوردستانا.

(١٨) تەریقەتی قادری: ڕێبازێکی سۆفیەتییە شێخ عەبدولقادری گەیلانی (لە ١٦٦٦دا کۆچی دوایی کردووە) دایناوە. بە پەیڕەوەکانی ئەم تەریقەتە ئەڵێن (دەروێش) و زیکری خوا بەئاشکرا ئەڵێن و پرچ ئەهێڵنەوە.

(١٩) کاکە حەمەدی شێخ: یەکێکە لە گەورەترین ڕێبەرانی تەریقەتی قادری لە کوردستانا. (لە مزگەوتی گەورەی سلێمانی دەرزی بەفەقێ گوتووەتەوە و ڕێگای خواپەرستی بە موسڵمانان پیشان داوە. لە ١٨٨٧یا ١٨٨٨دا کۆچی دوایی کردووە.

(٢٠) شێخ مارفی نۆدێ: زانایەکی گەورە بووە. لە قەڵاچولان مامۆستا بووە و لەگەڵ دروستکردنی سلێمانیدا گواستوویەتیەوە بۆ ئەوێ. بەتوندی بەرهەڵستی تەریقەتی نەقشبەندی و مەولانا خالیدی کردووە و لە دژی نووسیوە. کۆمەڵێ کتێبی بە شیعر و بە پەخشان لە زانستە ئیسلامییەکانا نووسیوە زۆرتریان لە چاپ دراون. لە ١٧٥٢یا١٧٥٣دا لە دایک بووە و لە ١٨٣٨یا١٨٣٩دا کۆچی دوایی کردووە.

(٢١) شێخ عەبدوڕڕەحمانی تاڵەبانی: کوڕەزای مەلا مەحموودی زەنگنەیە کە بنەماڵەی شێخانی تاڵەبانیی داناوە. یەکێکە لە پیرانی تەریقەتی قادری. پیاوێکی زانا و شاعیرێکی بەرزیش بووە. دیوانێکی شیعری بە فارسی و عەرەبی و تورکی هەیە هێشتا بەتەواوی لە چاپ نەدراوە. لە ١٧٩٧یا١٧٩٨دا لە دایک بووە و لە ١٨٥٨یا ١٨٥٩دا کۆچی دوایی کردووە.

(٢٢) بۆ زانینی پتر لەم بارەوە، بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، یادی مەردان، بەرگی دووهەم، چاپی چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا، ١٩٨٣، ل ٣٨٠-٤٨٦.

(٢٣) موعتەزیلە: یەکێکن لە تاقمە فەلسەفییەکانی ئیسلام. لە دوادوایی چەرخی ئەمەوییەکانا پەیدابوون و تا دوایی هاتنی چەرخی زێڕینی عەبباسییەکان لە برەوا بوون. باوەڕیان وابووە مرۆ خۆی خالقی کرداری خۆیەتی و بایەخیان زۆر

بەئەقڵ ئەدا و هەر تێکستێکی ئایینی پێچەوانەی ئەقڵ بوایە وایان واتا لێ ئەدایەوە لەگەڵی بگونجێ. تا دەوڵەتیش نەبووبوو بەپشتیوانیان، زۆر داکۆکییان لە ئازادیی بیر ئەکرد، بەڵام لەوکاتەوە کەوتنە ئازاردانی تاقمە نەیارەکانیان و بەوە کوتەکێکی مزریان سرەواندە ڕاستگۆییی خۆیان لەبەر چاوی کۆمەڵانی خەڵکا. مەولەوی لە کتێبەکانیا زۆر دژی ئەم تاقمەیە.

(٢٤) جەبرییە: ئەمانیش یەکێکی ترن لە تاقمە فەلسەفییەکانی ئیسلام. ئەمان، بەپێچەوانەی موعتەزیلەکانەوە، دان بەهیچ ئازادییەکی ئادەمیزاد نانێن لەو کارانەدا ئەیانکا و وەک پووشێکی تەماشا ئەکەن بەدەم باوە.

(٢٥) موحییەددین سەبریی نعێمیی کانیمشکانی: ڕۆشنبیرێکی کوردی خەڵکی دەوروبەری سنە (سنندج)ی کوردستانی ئێرانە. خوێندنی مەلایەتیی خوێندووە و لە ساڵەکانی سەرەتای ئەم سەدەیەدا چووەتە میسر و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ کوردستان و پاشان دیسانەوە چووەتەوە بۆ میسر لەوێ سەقامگیر بووە و دەستی کردووە بە لە چاپدانی هەندێ لەو کتێبانەی لە قوتابخانە ئایینییەکانی کوردستانا ئەخوێنران کە دوانیان (عەقیدەی مەرزییە) و (فەوائیح)ی مەولەوی بوون، بەشێکی زۆری ئەو کتێبانەی جگە لە دوو کتێبەکەی مەولەوی لە (مطبعة کردستان العلمیة)دا لە چاپداوە کە (فەرەجوڵڵا زەکی کوردی) خاوەنی بووە، وەک (مجموعة الرسائل) کە بریتییە لە ٢٣ کتێبی جۆربەجۆری هەندێ لە زانایانی گەورەی ئیسلام لە ٦٣٦ لاپەڕەدا و، (میزان العمل)ی غەزالی و گەلێکی تر. لام وایە هەر ئەم چاپخانەیە پاشان ناوەکەی، لەبەر هەر هۆیەک بووە، گۆڕاوە و بووە بە (مطبعة السعادة بجوار محافظة مصر) و گەلێ کتێبی مەلایانی گەورەی کوردی تیا لە چاپدراوە کە دوو کتێبە ناوبراوەکەی مەولەوییش لە ڕیزی ئەوانەدان.

(٢٦) ئەم چاپەی تارانم نەدیوە و نازانم لە چ ساڵێکا لە چاپ دراوەتەوە.

(٢٧) هەروەک چاپی یەکەمی، ئەمجارەیش لەگەڵ (عەقیدەی مەرزییە)کەدا لە چاپ دراوەتەوە.

(٢٨) بڕوانەرە: گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ) کە دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاو کردنەوەی کوردیی سەر بە وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن لە بەغدا بڵاوی ئەکاتەوە، ژمارە ١٣٠ی ساڵی ١٩٩٣، ل ٥٣-٦٠.

(٢٩) مەبەستمان لە (شیعری سۆز) ئەوەیە لە عەرەبیدا پێی ئەوترێ (الشعر العاطفي)، بەڵام عاتیفەکە لای ئێمە گەلێ بەربڵاوترە و سۆز بۆ یار و بۆ نەتەوە و نیشتمان و بۆ خوا و بۆ پیری ڕابەر و بۆ دەربڕینی دەردەدڵ و بۆ لاواندنەوەی کۆچکردووان و، بەکورتی هەر مەبەستێ ئەگرێتەوە کە سۆزی لە شیعرەکەدا بۆ دەربڕرابێ، تەنها بەمەرجێ شیعرەکە لە ڕووی تەکنیکەوە شێوەی تایبەتیی بابەتەکەی وەرنەگرتبێ بەجۆرێ کە سۆزی لێ داماڵرێ.

(٣٠) ئەتوانرێ بوترێ مەولەوی (عەقیدەی مەرزییە)کەی بەم دیالێکتە تایبەتیەی ناوچەی تاوەگۆزی داناوە.

(٣١) مەبەستم لەوەیە لە تورکیای پێش و پاش جەنگی یەکەمی جیهانا گەلێ گۆڤاری تێکەڵی کوردی و تورکی کوردان دەرچوون، ئێمە هەموو ئەو گۆڤارانە و گشت ژمارەکانیانمان نەدیون تا لەوە دڵنیا بین کە ئاخۆ هیچ شیعری مەولەوییان تیا بڵاوکراوەتەوە یا نە؟

(٣٢) بڕوانەرە: تێگەیشتنی ڕاستی، ژمارە ٢٠، ساڵی یەکەم، ١١ی ئازاری ١٩١٨، ٢٨ی جومادەلئوولای ١٣٣٦. بۆ زانینی پتر لەبارەی ئەم ڕۆژنامەوە بڕوانەرە: دوکتۆر کەمال مەزهەر ئەحمەد، تێگەیشتنی ڕاستی و شوێنی لە ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا، بەغدا، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، ١٩٧٨.

(٣٣) ئەبێ خاوەنی ئەو وتارەی (تێگەیشتنی ڕاستی)، لە بارەی ئاخاوتن بەدیالێکتی گۆرانی و شێوەکانیەوە تەنها عەشرەتی زەنگنە و خەڵکی دەوروبەریانی ناسیبێ، ئەگینا ئەیوت (گۆرانی)و هەر نەبێ (هەورامی)، هەرچەند ئەو دیالێکتەی مەولەوی لە شیعرە سۆزییەکانیا بەکاری هێناوە بەتەواوی ناچێتەوە سەر نەگۆرانیی ئەسڵی و نەشێوە دیالێکتی هەورامی و نەزەنگنە.

(٣٤) چونکە دیالێکتی پێ ئاخاوتنی عەشیرەتی زەنگنەیش لقێکە لە دیالێکتی گۆرانی و لەگەڵ دیالێکتی شیعرەکانی مەولەوی لە یەک ڕیشە و بنەچەن.

(٣٥) ئەمین فەیزی بەگ: زانا و ئەدیب و ئەفسەرێکی لێهاتووی کورد و خەڵکی سلێمانی بووە. وەک لە لێکۆڵینەوەیەکی کاکەی فەللاحەوە دەرئەکەوێ لە ١٨٦٠دا لە سلێمانی لە دایک بووە و لە ١٩٢٣دا لە ئەستەموول مردووە. کۆمەڵێ دانراوی بە تورکی هەیە. بە کوردییش (ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد)ی

نووسیوە کە لە چاپخانەی (تەرجومانی حەقیقەت) لە ئەستەمووڵ لە ١٣٣٩ی ڕۆمییا لە چاپی داوە. شیعری بە کوردی و تورکی و فارسی هەیە. بۆ زانینی زیاتر لە بارەیەوە بڕوانەرە: ڕەفیق حیلمی، شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٤١و، هەردوو چاپی دووهەم و سێهەمی (ئەنجوومەنی ئەدیبان) (سەیری پەراوێزی دادێ، بکە).

(٣٦) ئەم کتێبە جگە لە چاپی یەکەمی کە دیارە بەچاودێریی ئەمین فەیزی بەگ خۆی تەواو بووە، تا ئێستا دوو جاری تریش لە چاپ دراوەتەوە: جارێکیان لەلایەن کاکەی فەللاحەوەو، جارەکەی تریشیان لەلایەن لیژنەی وێژە و کەلەپوورەوە لە دەستەی کوردی کۆڕی زانیاری عێراق لە بەغدا. هەردوو چاپەکە یەکی سەرەتایەک و، چاپەکەی کۆڕ کۆمەڵێ پەراوێزیشی لەگەڵە.

(٣٧) پیرەمێرد: حاجی تۆفیق، شاعیر و ڕۆژنامەنووس و خاوەنی ڕۆژنامەگەلی(ژیان) و (ژیانەوە) و کۆمەڵێ بەرهەمی جۆربەجۆری ئەدەبی. دەورێکی دیاری لە نوێکردنەوەی شیعری کوردی و بنیاتنانی ئەدەبی نوێی کورد لە ناوچەی سلێمانی و تێکڕای کوردستانی عێراق و ژیانی ڕۆژنامەنووسیی کوردیدا بووە. لە ١٨٦٧دا لە سلێمانی هاتووەتە دنیاوە و لە ١٩٥٠دا هەر لەوێ کۆچی دوایی کردووە. بۆ زانینی پتر لە بارەی خۆی و شیعرییەوە، بڕوانەرە موحەممەد ڕەسووڵ هاوار، پیرەمێردی نەمر، بەغدا، چاپخانەی (ئەلعانی)، ١٩٧٠.

(٣٨) سلێمانی، چاپخانەی ژیان، بەرگی یەکەم ١٩٣٥، بەرگی دووهەم ١٩٤٠.

(٣٩) یارمەتیی من لە ئامادەکردنی دیوانی مەولەویدا بە شەرحەکەی باوکمەوە بۆ چاپ، بریتی بووە لە نووسینەوەی دیوانەکە و لێکدانەوەکانی باوکم و دارشتنەوەی زمانە ئەدەبییەکەی و سەرپەرشتی کردنی لە چاپدانی.

(٤٠) دیوانی مەولەوی، کۆکردنەوەو لێکۆڵینەوە و لێکدانەوە و لەسەر نووسینی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، بەغدا، چاپخانەی (ئەننەجاح)، ١٩٦١ .

(٤١) ئەم چاپەم نەدیوە تا بتوانم دەسنیشانی کەم لە چ ساڵێکدا لە چاپ دراوەتەوە، بەڵام ئەزانم کەوا لەلایەن کتێبخانەی (سەیدیان)ەوە لە مەهاباد لە چاپ دراوەتەوە.

(٤٢) دیوانی مەولەوی، ساغکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)، (تاران)، چاپخانەی حەیدەری، ١٣٦٩ (١٩٩٠). ئەم چاپە لەبەرئەوەی لە ڕووی

دەسنووسێکی سەردەمی مەولەوی خۆیا لە چاپ دراوە، دیارە ئەبێ هەموو شیعرەکانی مەولەویی نەگرتبێتە خۆی.

(٤٣) دیوانی مەولەوی، لەلایەن موحەمەد ئەمینی ئەردەڵانییەوە بە شیعر گۆڕاوەتە سەر دیالێکتی کرمانجیی خواروو، بەرگی یەکەم، بەغدا، چاپخانەی (مونیر)، ١٩٩١.

(٤٤) بەم بۆنەیەوە، بڵاوکردنەوەی ئەم نامیلکەیە بەهەل ئەزانم ڕووی دەم بکەمە هەر برادەرێ دەسنووسێکی هەموو یا بەشێ یا تەنانەت پارچەیێ شیعری مەولەوی لابێ، ئەو دەسنووسە یا هەر نەبێ فۆتۆیەکیمان بەناوونیشانی باوکم لە مزگەوتی شێخ عەبدولقادری گەیلانی لە بەغدا بۆ بنێرێ ڕوونووسی بکەین، پاشان بەوپەڕی سوپاسگوزارییەوە بۆی ئەگێڕینەوە.

(٤٥) بڕوانەرە: ئەمین فەیزی بەگ، ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد، ئەستەمووڵ، ڕەبیعولئەووەلی ١٣٣٩ ی ڕۆمی، چاپخانەی (تەرجومانی حەقیقەت).

(٤٦) پیرەمێرد کۆمەڵێ وتاری بەنرخی لەبارەی مەولەوییەوە لە ڕۆژنامەکانی خۆی و لە هەندێ لە گۆڤارە کوردییەکانا بڵاو کردووەتەوە، بەداخەوە ئەم ڕۆژنامە و گۆڤارانەم لە بەردەستا نین تا بتوانم ئەو وتارانەی لێرەدا دەسنیشان بکەم.

(٤٧) بڕوانەرە: حسێن حوزنی موکریانی، مەلا عەبدوڕڕەحیم، مەولەوی، مەعدووم، گۆڤاری (ڕووناکی)، هەولێر، ژمارە ٧، ساڵی یەکەم، ل ٦-٨، شەممە، ٢٨ی ئازاری ١٩٣٦.

(٤٨) بڕوانەرە: گۆران، لەبەرهەمەکانی دوێنێمان، مەولەوی و شیعری موناسەبات، ڕۆژنامەی (هەولێر)، ژمارە ٧ و ٦ و ١٠ی ساڵی یەکەم کانوونی دووەمی ١٩٥١. ئەم وتارە جارێکی تریش لەلایەن ئەحمەد غەفوورەوە لە ژمارە ١٣ی تشرینی دووەمی ١٩٧٥ی گۆڤاری (بەیان) بڵاوکراوەتەوە کە دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاو کردنەوەی کوردی لە بەغدا بڵاوی ئەکاتەوە.

(٤٩) بڕوانەرە: عەلائەددین سەجادی، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەغدا، ١٩٥٢، چاپخانەی مەعاریف، چاپی یەکەم، ل ٢٤٧-٢٧٦؛ بەغدا، ١٩٧١ ، چاپخانەی مەعاریف، چاپی دووەم، ل ٢٧٦-٣٠٦.

(٥٠) بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، دیوانی مەولەوی، بەغدا ١٩٦١، چاپخانەی (ئەننەجاح)؛ هەروەها بڕوانەرە: یادی مەردان، بەرگی دووهەم،

بەغدا، ١٩٨٣، ل ٣٦٢-٤٨٧.

(٥١) بڕوانەرە: عەلیی شێخ عومەری قەرەداغی، مەولەوی و سروشت، بەغدا، ١٩٧٨، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد.

(٥٢) سەیید تاهیری هاشمی گەلێ بابەتی دەسنووسی لەبارەی مەولەوییەوە هەیە کە وەختی خۆی ڕوونووسی بابەتێکیانی ناردووە بۆ باوکم و، ئێستا لای ئێمە هەڵگیراوە. سەرەڕای ئەوە چەند وتاریشی لەم بارەوە لە هەندێ گۆڤاری کوردستانی ئێرانا بڵاو کردووەتەوە، لە بەردەستما نەبوون تا ناو و ژمارەیان لێرەدا بنووسم. بەداخەوە هەل و مەرجی ژیانی دەرفەتی ئەوەی نەدا، ئەم بابەتانەی لە چوارچێوەی کتێبێکا لە چاپ بدا. هیوامان وایە پاشماوەکانی ئەم ئەرکە ئەدەبییە نەتەوەییە پشتگوێ نەخەن.

(٥٣) موحەممەد سدیقی موفتی زادە لە ماوەی چوار ساڵێ کۆمەڵێ وتاری لە ڕۆژنامەی (کوردستان)ی ئێرانا لە بارەی مەولەوییەوە بڵاو کردووەتەوە. سەرەڕای ئەوە کە بیستوومە لێکدانەوەیەکی لەسەر (٢٥٠) پارچە شیعری مەولەوییشی نووسیوە و بە مەولەوی زانێکی لێهاتوویش ناسراو بووە.

هیوادارین پاشماوەکانی ئەو شەرحەی و وتارەکانی لەبارەی مەولەوییەوە بڵاو بکەنەوە.

(٥٤) بڕوانەرە: د.عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ، مەولەوی و بەرهەمی و شتێک دەربارەی سروشت لە چوارچێوەی کتێبی «میهرەجانی مەولەوی»دا، بەغدا، ١٩٨٩، چاپخانەی (ئەززەمان).

(٥٥) بڕوانەرە: محەمەدی مەلا کەریم، گەشتێک بە ژیان و شیعری مەولەویدا (لە چوارچێوەی کتێبی «میهرەجانی مەولەوی»)دا، بەغدا، ١٩٨٩، چاپخانەی (ئەززەمان).

(٥٦) بەرهەمی هەندێ لەمانە لە کتێبی «میهرەجانی مەولەوی»دا بڵاوکراوەتەوە کە لەم نامیلکەدا کەمێکی لێ دواوین. زۆریشی لە ڕۆژنامەو گۆڤارە کوردییەکان و تەنانەت عەرەبییەکانیشمانا بڵاو کراوەتەوە کە بەداخەوە دەسم نەیان ئەگەیشتێ تا بەسەریان بکەمەوەو ئیشارەتیان بۆ بکەم. لە ڕاستیشا کاری وا پێویستی بەبوونی بیبلیۆگرافیایەکی تایبەتی بڵاو کراوەکانی ناو هەر کام لەو ڕۆژنامە و گۆڤارانەیە.

(٥٧) میهرەجانی مەولەوی، کتێبی ژمارە (١)ی گۆڤاری (ڕۆشنبیری نوێ)، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، بەغدا، ١٩٨٩، چاپخانەی (ئەززەمان).

(٥٨) مجموعه ء مقالات واشعار کنگره ء بزرگداشت مولوی کرد، سقز، شهریور١٣٧١، تدوین هیئت علمی برگذاری کنگره ء مولوی، شهرکرد، شرکت تعاونی چاپ افست، ١٣٧٥.

(٥٩) ئەنوەر قادر محەمەد، لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی (١٨٠٦-١٨٨٢) (بەدیالێکتی گۆرانی) ستۆکهۆڵم ١٩٩٠.

(٦٠) مەبەستم لە چاپەکەی سدیقی سەفی زادەی بۆرەکەییە، بگەڕێرەوە سەر پەراوێزی ژمارە (٤٢) و ئەو شوێنەی ئەم کتێبوولکەیە ئەو پەراوێزەی لەسەر نووسراوە.

(٦١) ئەمانە کۆمەڵە مەقامێکی کۆنی دڵگیری کوردین لە ناوچەکانی گل و داودە و سەنگاو و تا دیوی قەرەداغ لە شارستانی کەرکووک و سلێمانی ئەوترێن و، بەداخەوە، تا ئێستا، من پێ بزانم، کارێکی زانستی ئەوتۆ بۆ نووسینەوەی نۆتەکانیان و فێرکردنیان لە قوتابخانە مۆسیقاییەکانمانا نەکراوە و، ئەگەر کار هەر بەم جۆرە بڕوا مەترسیی فەوتان و هەر هیچ نەبێ شێوانیان لێ ئەکرێ، بەتایبەتی کە ناوچەکانی وتنی ئەم مەقامانە لەم ساڵانەی دواییدا مەینەتی زۆریان بەسەرهاتووەو دەیان لە لێزانەکانیان لە ناوچوون.

(٦٢) ئەم دوانەیش دوو ئاوازی کۆنی ناوچەی هەورامانن کە هەریەکە چەند جۆری جیاوازیان هەیەو، حاڵی ئەمانیش زۆر لە حاڵی چوارەکەی پێشوو باشتر نییە.

(٦٣) واتە:

جوانە ڕازانەوەی وەرزی بەهاران
شیرینە ئارایشتی هەردەو کۆساران
گوڵ، وەک ڕووی ئازیز، ناسکیی لەبەرکردووە
بەفراو، وەک سێڵاوی دیدەی من، هاتووەتە جۆش
گوڵان، لە داوێنی دەربەندەکانا،
وەک دۆستە ئارەزووی یەکتر کردووەکان، ئەڕواننە یەک

ئای کە سەوزەگیای سەر ئارامگای دۆستان
ئێواران چەند خاس ئەشنێن
سەیری موچورکەی دڵی پاکی ئەو ئارامگەنشینانە کە
لە شنەی سەوزەی سەر خاکی ئارامگەکانیانەوە دیارە
نشینگەی لەمە چاکتر نییە
کەواتە، کاکەی مەیگێڕ، پیاڵەیەکی خومارشکێنمان بدەرێ
(با لە خەوی غەفڵەت بەخەبەر بێین-و)
هەستە، بەیانییە، دڵ تازەخەوە
شنەی داوێنی چیا و کێوە، کەناری شەتاوانە
ئێمە سەوزایی سەر گۆڕی هاوڕێیانمان
زۆر کرد بەڕایەخ بۆ بەزمی خۆمان و لەسەری دانیشتین
ئاخۆم سەوزایی سەر گۆڕی ئێمەیش بکەوێتە کام هەردوو،
بەر ڕایەخی کۆڕی کام هاوڕێ بێ!
بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، دیوانی مەولەوی، ل ٤٣١-٤٣٢.

(٦٤) واتە:
یارانی سەرمەستم! هەرچی لەم جیهانەدا هەیە، پێچەوانەی ئەوەیە
تەبیعەتی من بە گوێرەی خودێتیی خۆی ئەیەوێ.
بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥٢.

(٦٥) واتە:
هەرچیت دی بەچاو، ڕۆیی بۆ سەفەر
هەرچی ئەبینی، وا لەسەر گوزەر
کەس حاڵی نەبوو، هیچ کەس نەیفامی
ئەو بۆچی ڕۆیی و، ئەم بۆ هاتەدەر!
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٢-٥٣٣).

(٦٦) واتە:

باڵەخانەی چاوی ئەو کەسەی شێتی عەشقی تۆیە،
کە سەربانەکەی بە خۆڵی بەردەرگاکەی تۆ سواغ دراوە،
دڵۆپە، وێنەی تۆی تیا بێزار کردووە
ئازیز! جارێ وەرە پێیەکی پیا بنێ (بیکوتەرەوە با دڵۆپە نەکا)
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣٩).

(٦٧) چرۆپڕیی ئەو تابلۆیەی مەولەوی لە چوارچێوەی ئەم چوارینەدای گونجاندووە، سەر و سەدایەکی گەورەی لەناو کۆڕی ئەدەبدۆستانی سەردەمی خۆیا بەرپا کردووەو هەمووان بەئافەرین.. ئافەرین بۆ کردنەوە لێی دواون، تەنانەت مەشهوورە فەرهاد میرزای حوکمڕانی قاجاریی سنە کە زۆر بەقەدر و حورمەتەوە ڕوانیویەتە مەولەوی و شیعرەکانی بەرز هەڵسەنگاندووە، لە پاش بیستنی ئەم چوارینە بە دواوە هەر بە (ئاغای باڵەخانەی چەم) بانگی لێ کردووە.

(٦٨) واتە:
کەس بە فەرهاد(ی دڵداری شیرین) نەڵێ زیرەک بووە
چونکە نەخشی شیرینی (یاری) لەسەر تاشە بەرد هەڵکەندووە
دەک دەستەکانی داڕزێن بەر لەوەی گیانی دەرچێ
کێ چاوی خۆی داوەتە بەر نووکی ئەڵماس!
(بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٣١).

(٦٩) بڕوانەرە: ئەمین فەیزی، سەرچاوەی پێشوو، ل٨.

(٧٠) مەلای جزیری: شاعیرێکی سۆفیی باڵادەستی کوردیی دیالێکتی کرمانجیی سەرووە. لە سەدەی حەڤدەهەما ژیاوە. دیوانێکی هەیە چەند جار لە چاپ دراوە، جارێکیان لەلایەن مەلا ئەحمەدی زڤنگییەوە لەگەڵ لێکدانەوەیەکی چڕوپڕا بە عەرەبی لە ١٩٥٨دا لە قامیشلی لە سووریادا، جارێکیش لەگەڵ لێکدانەوەیەکا بە کوردی لەلایەن هەژاری شەرەفکەندییەوە لە ١٩٨٢دا لە تاران. لە نێوان ئەو دوو چاپەیشا چاپێکی ساڵی ١٩٧٧ی کۆڕی زانیاری کورد لە بەغدا هەیە سادق بەهائەددین ئامێدی بە بەراوردکردنی چاپەکەی زڤنگی و چەند دەسنووس ئامادەی کردووە.

(٧١) شێخ نووریی شێخ ساڵح: شاعیرو یەکەمین پێشەنگی تازەکردنەوەی شیعری

کوردی له کوردستانی عێراق. له ١٨٩٦دا له سلێمانی لەدایک بووەو له ١٩٥٨دا هەر لەوێ کۆچی دوایی کردووه. دیوانی شیعری لەگەڵ پێشەکییەکی چڕوپڕی لەبەرگێکی تایبەتیدا، لەلایەن ئازاد عەبدولواحیدەوە له ١٩٨٥ له بەغدا لەچاپ دراوه.

(٧٢) گۆران: عەبدوڵڵا بەگی سولەیمان بەگی کاتب فارسی، درێژه پێدەر و تەواوکەری بزووتنەوەی تازەکردنەوەی شیعری کوردی و شاعیری خەباتگێری ڕێگای ئاشتی و ئازادی. له ١٩٠٤دا له هەڵەبجه له دایک بووه و، له ١٩٦٢دا له سلێمانی کۆچی دوایی کردووه. دیوانی شیعری لەلایەن بنووسی ئەم نامیلکەوە له ساڵی ١٩٨٠دا لەسەر ئەرکی یەکێتی نووسەرانی کورد له بەغدا له چاپ دراوه.

(٧٣) واته:

لێم مەگرن، دەردم گرانه (یاران)
ئەگەر قافیەی شیعرم شێوابێ
هاوار له شۆرەی زەویی بەختی من
هەر سەوزەی هیوای من نادیاره
داد له هەوای شووم تاڵەی بەدی من
هەر نوێ گوڵاڵەی من له پێواره
هۆ زڕەی دەفی شادەروێش، جۆشێ
بەو سەدای ئاشنا به ڕەو[1] ڕیشەی دڵ
خرۆشێ، جۆشی سازی بەزمگێڕ
لێل[2] ئەم دوو بەیته واتا خەمگینه
بەل[3] ئارەزووی دڵ شێن ببێ تۆوی
دەخیلتم، ئەی چاو، بەشەو، شەونمێ
بەڵکو ڕوو دەرخا ئەو ناسکه گوڵه
ئەی دەم هەناسێ[4]، دەمەو بەیانێ

(بڕوانەره: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٩- ٧٠).

(١) ڕەو: ڕەگ و. (٢) لیل: لەگەڵ. (٣) بەل: بەڵکو. (٤) هەناسێ: هەناسەیێ.

(٧٤) بڕوانەره: ئەنوەر قادر محەمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٨ .

(٧٥) ئەنوەر قادر محەمەد لای وایه لەوانەیه ئەو شیعرانەی مەولەوی کە باسی (قولەی قەزاڵە)ی تیا کردوون باس لەو دڵدارییه ناکامەی بکەن، چونکه قولەی ناوبراو ئەکەوێته پشت (خانەگا)وە. بڕوانەره: ئەنوەر قادر محەمەد، سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

(٧٦) شیعرەکان ئەمانەن:

وزان سوی وطن هجرت نمودم
خلافت از علی رافسته بوم
به تأثیر محمد میر اکمل
خلافت چون به عثمان شد محول
دل خویشان مارا پر ز خون کرد
به خویشاوند خود نعمت فرون کرد

واته:

لەولای نیشتمانەوە کۆچم کرد
خەلیفەییم بەهیی عەلی ئەزانی
که بەتەئسیری میری تەواو میر موحەممەد
خەلیفەیی سپێررا به عوسمان
دڵی خوێشەکانی ئێمەی پڕ کرد له خوێن و
خەڵات و بەراتی بۆ خزمەکانی خۆی فرەکرد

مەبەس له (موحەممەد) حەمه پاشای جاف و، له (عەلی) شێخ عەلی عەبابەیلێیی و، له (عوسمان) عوسمانی خاڵەیه که حەمه پاشا له جێی شێخ عەلی کردبووی بەسەرکارو بۆ مەولەوی و خوێشانی چاک نەبوه (بڕوانەره: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل/م).

مەولەوی لەم شیعره فرەناسکانەیا ئیشارەتی بۆ مەسەلەی خەلیفەیی عوسمانی کوڕی عەففان و نەدانی خەلیفەیی به عەلیی کوڕی ئەبوو تالیبیش کردووه و، بەڕوونی ئەوەی دەرخستووه که لای وایه خەلیفەیی، هەر هیچ نەبێ پاش

کوژرانی عومەری کوڕی خەتتاب، بەحەقی عەلیی کوڕی ئەبوو تالیب زانیوە و،
ئیشارەتی بۆ ئەوەیش کردووە کە لە سەردەمی عوسماندا خێڵی بەنی ئومەییە
بوون بە خاوەنی هەموو شتێک و، هاشمییەکان دڵ بریندار کران.

ئەگەر ئەم سێ بەیتەی مەولەوی بۆ حەمە پاشای جاف نامەیشی لەگەڵ بووبێ،
ئەبێ زۆر شتی باشتر تیا ڕوون کردبێتەوە.

(٧٧) لەم بارەوە بڕوانەرە: پیرەمێرد، دوانزە سوارەی مەریوان، سلێمانی، چاپخانەی ژیان، ١٩٣٥.

(٧٨) واتە:

باسی پەشێویی ئەحواڵی لەشم
لەوەوە دوورە بە قەڵەمە شکاوەکەم بنووسرێتەوە
بەڵام (مەعدووم) فرمێسکی چاوی هاتووەتە کوڵ
ناچار خامەی کردووە بە دەسگیری خۆی
بە پەلەپەل دەسی بە خامەوە گیرکرد و
تاقە بەیتێکی لەسەر ڕووی قاقەز نووسی:
ئێستا چاوی دڵی ئەوەی شێت بووە بۆت
لە بنی دەریای فرمێسکا بۆت ئەگەڕێ
(بڕوانەرە: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٥-٥٦)

(٧٩) واتە:

دەورو بەری زیارەتگای لەیل تۆزاوییە
زۆر پێویستە ئاوڕشێن بکرێ و گسک بدرێ
خزمەت کردنی خاکی سەر گۆڕی ناسک ئەندامان
شایانی چاو و برژانگی (مەعدوومی)یە
ئاوڕشێنی ڕەوشتی چاوە شێدارەکانمە و،
ماڵینیشی ئەرکی برژانگە تەڕەکانمە
با تۆزێ نەیەت بەڕووی ماڵی نوێیا
با پووش و پەڵاشێ نەکەوێ لە بەرماڵی عەنبەر بۆیا

ڕاگرتنی ناسکیی لەیل لە جێی خۆیایەتی
چونکە دیدگای قەیسی دڵ بریندارە
بەڵکو باڵای ڕازاوەی، بەسەد سەر بۆ نەوی کردن و، چەمینەوە
بێ خەم و خەفەت، بەچاوی سەر یا بەچاوی دڵ، ببینمەوە
(مەعدووم)! تاوی (تا)ی دووری زۆری هێنا
توایەوە و کەوتە قسە بزرکاندن
ماخۆلانی تا ئەمە خوویەتی
ئەگینا ئەم خەیاڵە پرژ و بڵاوانە چین
وەرزی گەیشتن بەبەزمی ئاهەنگی یارانی تایبەتی
خەوێ بوو، بەسەرچوو، دیمان، نەدیمان
ئارەزووکردنی دۆستی کۆچ کردوو پووچ و بەتاڵە
گەڕانەوەی عومری بەسەرچوو، مەحاڵە
بۆیە، لە گێژاوی دەریای بێ بنی (قەدەرا)
لە سووچێکی ژووری کەشتیی سەرخۆشیدا، داکەوە
ڕووت، تەنها بۆ تیشکی ئەستێرە هەڵبڕە
لەگەڵ خوا بێ گەرد بەو، کەشتییەوان مەناسە
چاوەڕوان بە کەی بای ئاوات
لە نادیارەوە هەڵ ئەکا و ئەتخاتە لاوە
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦٣-٣٦٥).

(٨٠) واتە:

بینایی دیدەم، تۆ خۆش بی!
دیتنی دیداری تۆ کەوتە ئەو دنیا
ئەی بە ئاوات خوازراوەکەم، ئەگەر بیبینم نەمابێ،
هێشتا هەر شتێ هەیە دڵمی پێ داسوکنێ:
ئەتوانم گوێم لە دەنگتەوە بێ

خەیاڵی بەدرێژی باس کردنی زەلیلیی خۆمم لە دڵابوو،
کەچی هەر لە سەرەتاوە مەسەلەکە بڕایەوە
بەڵام هێشتایش بێ تاقەتیم، لەو دیوی پەردەوە،
ڕێگای تێپەڕبوونی چەند بەیتێکی بۆ کردمەوە
دووکەڵی کوورەی دەروونم هەستا و لوولی خوارد
لەسەرەوە ڕژایە خوارەوە، بڵێسەم هێور بووەوە
هۆی نووسینی ئەم چەند بەیتەم لا کۆبووەوە:
هۆی چی بێ یاران دەروون پڕ داخە
دەماخی دڵی بێگانەکانیش قۆز و پەرداخە
گەرمیی سۆزی هاوڕێیان سارد بووەتەوە
بەڵام ساردیی زەوقی کۆڕی هاودەردان گەرمە
گەڵای سەوزی گوڵی زانست وەریوەتە ناو خۆڵ
چیمەن چۆڵ بووە لە سۆزی بولبول
بە گۆشەی چاو لاکردنەوەی یاران کەم بووەتەوە
ڕووی دەشتی خۆشی ئەهلی دڵ تەم دایگرتووە
ئەڵقەی بەنهێنی ناوی خوا هێنان و ناڵەی هەزار ڕەنگ
وەک ئەڵقەی دەرگای وێرانە ماڵان دڵ تەنگە
ئەشێ لە هەموو لایێ زاری و شین بێ
لە کام لا؟ لای دۆس. کام دۆس؟ دۆسی وەک تۆ
کەی؟ ئێستە. بۆ کێ؟ بۆ دیدەی مەعدووم
چی ڕووی داوە؟ بێ بەش بووە لە بینایی
واتە: ها ڕاستە، یا قسەو باسی خەڵکە
دیارە کرداری گەردوونی چەپگەرد هەر وایە
(بڕوانە: سەرچاوەی پێشوو، ل٦٥–٦٨).
(٨١) واتە:

تینی هەناسەی گەرمی، ئاگرم
لە تەنووری کوورەی دەروونە پڕ لە زووخاوەکەمەوە
ئاگری بەرداوەتەوە حوجرەی دڵەی پڕ دەردم
کتێبی کۆمەڵەی شیعری سووتاندووم
(بڕوانەرە: سەرچاوەی پێشوو، ل١٩٤).

(٨٢) بابا مەردۆخی ڕۆحانی ئەڵێ: مەولەوی هەموو ساڵێ گەرمیان و کوێستانی کردووە و، ئەو ڕووداوەی لە یەکێ لەو سەفەرانەیا لێ ڕووداوە.
بڕوانەرە: بابا مردوخ ڕوحانی (شیوا)، تأریخ مشاهیر کرد، جلد اول، تهران ١٣٦٤، چاپخانەء پنگوئن.

له دەزگای ئاراسەوە

ڕێنووسی یەکگرتووی کوردی

داوا لە نووسەرانی بەڕێز دەکەین، ئەوانەی بەرهەمەکانیان لە ڕێگەی دەزگای ئاراس-ەوە بڵاو دەکەنەوە، پێڕەوی لەم ڕێنووسەی خوارەوە بکەن کە ڕێنووسی پەسندکراوی کۆڕی زانیاریی کوردستانە:

یەکەم: گیروگرفتی پیتی (و).

نیشانەی (و) لە زمانی کوردیدا بە شێوەی خوارەوە دەنووسرێ:

١- پیتی (و)ی کورت، واتە (و)ی بزوێنی کورت (و: u)

بۆ نموونە: **کورد. کورت. کوشت.**

٢- پیتی (وو)ی درێژ، واتە (وو)ی بزوێنی درێژ (وو: û)

بۆ نموونە: **سوور. چوو. دوو.**

٣- پیتی (و)ی کۆنسۆنانت (نەبزوێن). واتە (و: w)

بۆ نموونە: **ئاوایی. وەرە. هاوار.**

٤- پیتی (ۆ)ی کراوە. واتە (ۆ: o)

بۆ نموونە: **دۆڵ. گۆڕ. نۆ.**

دووەم: گیروگرفتی پیتی (و)ی سەرەتای وشە.

هەر وشەیەک بە پیتی (و) دەست پێ بکات بە یەک (و) دەنووسرێت.

بۆ نموونە: **وریا. وڵات. وشە. ورد.**

سێیەم: گیروگرفتی پیتی (ی):

نیشانەی (ی) لە زمانی کوردیدا بە شێوەی خوارەوەیە:

١- پیتی (ی)ی بزوێن. واتە (ی: î).

بۆ نموونە: **زەوی** – Zewî

٢- پیتی (ی)ی کۆنسۆنانت. واتە (ی: y)

بۆ نموونە: **یار** – yar

- **سەرنج** ١: پیتێکی (ی)ی بزوێنی فرە کورت هەیە کە لە نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی لاتینیدا نیشانەی (i)ی بۆ دانراوە وەک لە وشەکانی: من – Min ، کن – Kin ، ژن – jin. ئەم نیشانەیە لە نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبیدا نییە.
- **سەرنج** ٢: نیشانەکانی (ی)ی بزوێن و (ی)ی کۆنسۆنانت واتە (î) و (y) لە پیتی عەرەبیدا هەردووکیان هەمان نیشانەی (ی)یان هەیە بەڵام لە ڕاستیدا لە یەکتر جیاوازن و لە کاتی بە دوای یەکتر هاتنیاندا دەبێ هەردووکیان بنووسرێن.

وەک: **نییە. چییە. دیارییەکە. زەوییەکە.**

- **سەرنج** ٣: لە کاتی هاتنی سێ پیتی (ی) بە دوای یەکتردا وەک لە وشەکانی (**ئاواییەکەمان...**) (**کۆتاییەکەی...**) (**وەستاییەکی...**) (**کۆتایی بە کارەکە هێنا**) دەبێ بەسەر یەکەوە بنووسرێن، واتە سێ (ی) بە شێوەی (ییی) بە دوای یەکتردا دێن.

چوارەم: گیروگرفتی پیتی (ڕ)ی گران، واتە (ڕ)ی نیشانەدار. ئەم پیتە لە هەر کوێیەکی وشەدا هات دەبێ بە نیشانەکەیەوە بنووسرێت. واتە لە سەرەتا و ناوەڕاست و کۆتای وشەدا هەر (ڕ)ی گرانی نیشانەدارە.

وەک: **ڕۆژ. بڕیار. کەڕ.**

پێنجەم: گیروگرفتی پیتی (و)ی بەیەکەوەبەستن (عطف):

پیتی (و)ی بەیەکەوەبەستن، بە شێوەیەکی جیاواز لە وشەی پێش خۆی و پاش خۆیەوە دەنووسرێت و مامەڵەیەکی سەربەخۆی لەگەڵدا دەکرێت.

بۆ نموونە: **من و تۆ. ئارەزوو و وریا.**

- **سەرنج**: لە هەندێک وشەی لێکدراودا پیتی (و)ی بەیەکەوە بەستن بووە بەشێک لە هەردوو وشە لێکدراوەکە و بە هەموویان وشەیەکی سەربەخۆیان دروست کردووە.

وەک: **کاروبار. دەنگوباس. ئەلفوبێ. هاتوچۆ.**

لەم بارانەدا مامەڵەی سەربەخۆ لەگەڵ پیتی (و)ی بەیەکەوە بەستندا ناکرێت و وشەکە هەمووی بەسەریەکەوە دەنووسرێت وەک لە نموونەکاندا پێشانمان دا.

شەشەم: وشەی ناسادە چ ناو بێ یان زاراوە دەبێ بەسەریەکەوە وەکو یەک وشە دەنووسرێن. وەک:

ناو: **چەمچەماڵ. بێکەس. دڵشاد. زوورگەزراو. بێخاڵ. ناڵپارێز. میاندواو. کانیکەوە. سپیگرە.**

زاراوە: **ڕێنووس. ڕێپێوان. دەسبەجێ. جێبەجێ. نیشتمانپەروەر. دەستنووس. دەسبازی. وڵاتپارێز. ئازادیخواز. دووشەممە. سێشەممە. پێنجشەممە. یەکسەر. ڕاستەوخۆ. یەکشەوە** (مانگی یەکشەوە).

حەوتەم: پیتی (ت) لە کۆتای کار (فرمان)دا دەشێ بنووسرێت و دەشێ نەشنووسرێت.

وەک: **دێت و دەڕوات** (یان) **دێ و دەڕوا.**

هەشتەم: نیسبەت لە زمانی کوردیدا زۆربەی جار بەهۆی پیتی (ی) لە کۆتای ناودا دەکرێت.

وەک: **پێنجوینی. هەولێری.دهۆکی. شێخانی.**

هەروەها ئەم نموونانەی خوارەوە:

ئەحمەدئاوا: **ئەحمەد ئاوایی**

یارمجە: **یارمجەیی.**

توززخورماتوو: **توززخورماتوویی.**

شنۆ: **شنۆیی.**

ئاکرێ: **ئاکرێیی** (یان) **ئاکرەیی.**

لادێ: **لادێیی.**

• **سەرنج:** ئەو ناوانەی خۆیان بە پیتی (ی) تەواو دەبن پێویست ناکات (ی)ی نیسبەتیان بخرێتە پاڵ. وەک:

سلێمانی: **کامەران سلێمانی.**

کانیماسی: **حاجی حوسێن کانیماسی.**

ئامێدی: **ئازاد ئامێدی.**

نۆیەم: هەر وشەیەکی بیانی چ هاتبێتە ناو زمانی کوردییەوە، یان هەر ناو و وشەیەکی تر کە لە نووسینی کوردیدا دێتە پێشەوە، دەبێ بەرێنووسی کوردی بنووسرێت.

وەک: **قەڵەم. ئەکبەر. قاهیرە. ئۆتۆمۆبیل. دۆستۆیڤسکی.**

دەیەم: ئامرازی (تر، ترین) کە بۆ بەراورد بەکاردێن دەبێ بەوشەکانی پێش خۆیانەوە بلکێنرێن. وەک:

جوان: جوانتر – جوانترین.

خاو: خاوتر – خاوترین.

• **سەرنج:** ئەم ئامرازەی (تر) جیاوازە لە وشەی (تر) کە بەواتەی (دی، دیکە) دێت. ئەمەی دوایی دەبێ بە جیاواز لە وشەی پێش خۆی دەنووسرێت.

وەک: **ماڵێکی تر، چیی ترم ناوێ.**

یازدەیەم: جێناوی نیشانەی وەک: ئەم. ئەو. ئەڤ.

ئەم جێناوانە ئەگەر ئاوەڵکاری (کات – یان – شوێن)یان بەدوادا هات پێیانەوە دەلکێن و دەبن بە یەک وشەی سەربەخۆ.

وەک: **ئەمشەو. ئەمڕۆ. ئەڤسال. ئەمجارە. ئەمبەر و ئەوبەر. ئەڤڕۆ.**

دوازدەیەم: نیشانەکانی نەناسراوی وەک (...یەک، ...ێک، ...ەک) بە شێوەی خوارەوە دەچنە سەر وشەکانی پێش خۆیان:

١– ئەگەر وشەکان بە پیتە بزوێنەکانی (ا، ی، ە، ێ) تەواو بووبن ئەوا نیشانەی (...یەک)یان دەخرێتە پاڵ. وەک:

چیا: چیایەک.

زەوی: زەوییەک.

وێنە: وێنەیەک.

دێ: دێیەک.

٢– ئەگەر وشەکان بە پیتە بزوێنی (وو) یان هەر پیتێکی دەنگدار (نەبزوێن: کۆنسۆنانت) تەواو بووبن ئەوا نیشانەی (ێک – لە کرمانجیی خواروو) و نیشانەی (ەک)یان لە کرمانجیی سەروودا دەچێتە سەر.

خانوو: خانووێک، خانووەک

گوند: گوندێک (کرمانجیی خواروو)، **گوندەک** (کرمانجیی سەروو).

ژن: ژنێک (کرمانجیی خواروو)، **ژنەک** (کرمانجیی سەروو).

سێزدەیەم: گیروگرفتی پاشگرەکانی (دا. ڕا. وە. ەوە)

ئەم پاشگرانە بە وشەکانی پێش خۆیانەوە دەلکێنرێن. وەک:

دا: **لە دڵدا** (هەر برینێ کە لەدڵدا هەیە سارێژی کەن). (خەمێکم لەدڵدایە).

ڕا: **لە ئامێدیڕا** (لە وێڕا بەپێ هاتووین). (لە خۆڕا دڵی گۆڕاوە).

وە: لە چوارچراوە (لە وێوە هاتووین).

ەوە: بە ماڵەوە (بە ماڵەوە ڕۆیشتین).

(جارێکی تر نووسیمەوە). (خانووەکەم کڕییەوە).

• **سەرنج:** پاشگری (دا) جیایە لە وشەی (دا) کە فرمانە و چاوگەکەی (دان)ە.

وەک: **تیرێکی لە دڵی دا. تیرێکی لە دڵی داوم.** ئەم (دا)یەی فرمان بە جیا دەنووسرێ.

چواردەیەم: گیروگرفتی پێشگرەکانی (هەڵ. دا. ڕا. وەر. دەر)

١– ئەم پێشگرانە کاتێ دەچنە سەر چاوگ یان فرمان یان هەر حاڵەتێکی تر پێیانەوە دەلکێن بە مەرجێ جێناوی لکاو نەکەوتبێتە نێوان پێشگر و وشەکەی دوای خۆی. وەک:

* چاوگ:

هەڵ: هەڵکردن. هەڵگرتن. هەڵکورمان. هەڵکێشان.

دا: دابڕان. داخستن. داڕمان. داکردن.

ڕا: ڕاگرتن. ڕاکێشان. ڕاپەڕین.

وەر: وەرگرتن. وەرسووڕان.

دەر: دەرکردن. دەرهێنان.

* فرمان:

هەڵ: هەڵگرە. هەڵمەخە. هەڵکشێ.

دا: دانێ. دامەبڕە.

ڕا: ڕاکێشە. ڕامەپەڕێنە.

وەر: وەرگرە. وەرسووڕێنە.

دەر: دەربێنە. دەرخە.

* حاڵەتی تر. وەک:

هەڵکشاو. هەڵنەکشا. دانراو. ڕاپەڕیو. ڕانەپەڕیو. وەرگرتوو. وەرگرتە. دەرخراو. دەرکراو.

٢– ئەگەر جێناوی لکاو کەوتە نێوان پێشگر و فرمانەکەی دوای خۆی ئەوا بەجیا دەنووسرێن و جێناوەکە بە پێشگرەوە دەلکێنرێ.

هەڵ: هەڵم گرن. هەڵیان کەن. هەڵمان کێشن. هەڵمان مەواسن.

دا: دامان نەنایە. دایان خەن. دای بڕە.

ڕا: ڕایان دەگرین. ڕام کێشە. ڕام پەڕێنە. ڕاشیان پەڕێن.

وەر: وەرمان گرتایە. وەری نەگری. وەریان سووڕێنەوە.

دەر: دەریان پەڕاندین. دەری خە.

پازدەیەم: گیروگرفتی وشەی لێکدراو.

ئەگەر وشەی دووەم لە دۆخی فرماندا بوو، بەجیا دەنووسرێن:

ڕێک دەکەوین. پێکیان هێنایەنەوە. پێک نەهاتین. یەکیان نەگرتووە. دەستمان نەکەوت.

بەڵام ئەگەر وشەی دووەم لە دۆخی چاوگ یان حاڵەتی تردا بوو ئەوا هەردوو

وشەکەوە بە یەکەوە دەلکێنرێن.
وەک: **ڕێککەوتن. پێکهاتن. یەکگرتن. دەسخستن. یەکگرتوو. دەسکەوتوو. پێکهاتە.**

شازدەیەم: ئامرازی (ش)ی تەئکید کەوتە هەر شوێنێکی وشەوە دەبێ بە بەشێک لە وشەکە و نابێ بە هۆی لەتبوونی وشەکە.
وەک: **بشتەوێ ناتدەمێ. نەشخۆی.** گوتی دێم... **نەشهات. نەشمانگرتن. بشمانبەن.**

***

چاپکراوەکانی دەزگای ئاراس

(١) هەڵکەوتی دیریکی لە کوردستاندا. دانانی: حوسێن حوزنی موکریانی.
(٢) سەروا. دانانی: د. عەزیز گەردی.
(٣) ژنی کورد بەستەم دەورە دراوە. دانانی: د. کوردستان موکریانی.
(٤) الحرب الكردية وإنشقاق ١٩٦٤.تأليف: ديڤيد ادامسن وجرجيس فتح الله.
(٥) رحلة الى رجال شجعان في كردستان. تأليف: دانا ادامز شمدت. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.
(٦) جمهورية مهاباد ـ جمهورية ١٩٤٦ الكردية. تأليف: وليم ايغلتن الابن. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.
(٧) كردستان أو الموت. تأليف: رينيه مورييس. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.
(٨) كرد وترك وعرب. تأليف: سي.جي. ادموندز. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.
(٩) طريق في كردستان. تأليف: أي.ام. هاملتن. ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله.
(١٠) ئەدەبی ڕووسی و کێشەی پاستیرناک. دانانی: د. مارف خەزنەدار.
(١١) لە پێناوی ڕاستی و کورد و خانیدا. دانانی: محەمەدی مەلا کەریم.
(١٢) کۆچی سوور. ڕۆمانی: حەمە کەریم عارف.
(١٣) مساهمة علماء كردستان في الثقافة الاسلامية. تأليف: محمد زكي حسين.
(١٤) لە کوردستانی عێراقەوە هەتا ئەوبەری چۆمی ئاراس. نووسینی: مورتەزا زەربەخت. وەرگێڕانی لە فارسییەوە: شەوکەت شێخ یەزدین.
(١٥) فەرهەنگی کوردستان. دانانی: گیوی موکریانی.
(١٦) خاک و کێشەی مان. ڕۆمان: عەزیزی مەلای ڕەش.
(١٧) امارة بهدينان الكردية. تأليف: صديق الدملوجي . تقديم: د. عبدالفتاح علي بوتاني.
(١٨) المجتمع البشري لماذا يشبه مستشفى المجانين...؟. تأليف: مسعود محمد.
(١٩) جوایەز. بەرهەمی نۆ شاعیری هەولێری.
(٢٠) نەخشەی ڕۆنانی ڕێژەی کار لە زمانی کوردیدا. ئەندازیار د. شێرکۆ بابان.
(٢١) زریزەی زێڕین. دانانی: محەمەد ساڵح ئیبراهیمی.
(٢٢) شێخ ڕەزای تاڵەبانی شاعیری گەورەی خۆرهەڵاتی ناوەڕاست. دانانی: ئەحمەد تاقانە.
(٢٣) خۆبیوون و شۆڕشی ئاگری. دانانی: ڕۆهات ئالاکۆم. وەرگێڕانی: شوکور مستەفا.
(٢٤) عەبدورەزاق بەدرخان. دانانی: جەلیلێ جەلیل. گۆڕینی بۆ کوردی باشوور: شوکور مستەفا.
(٢٥) القومية الكردية و د. عبدالله جودت في مطلع القرن العشرين. تأليف: ماليسانژ. ترجمة: شكور مصطفي.
(٢٦) کۆمەڵناسیی گەلی کورد. دانانی: مارتن ڤان برووین سن. وەرگێڕانی: شوکور مستەفا.
(٢٧) هەڵبژاردنەکانی کوردستان. دانانی: بەدران ئەحمەد.
(٢٨) تنوع الكرد في العراق ـ مدخل الي السياسة. تاليف: سامي شورش.
(٢٩) هەڵەبجە ـ کارەساتی کیمیابارانی ساڵی ١٩٨٨. دانانی: هەورامان عەلی توفیق.
(٣٠) گاڵتە بەچەک. ڕۆمان ـ نووسینی: جێمس ئۆڵدرج. وەرگێڕانی: د. عەزیز گەردی.

(٣١) له مۆرکه تایبەتییەکانی ڕێزمانی کوردی. دانانی: د. شێرکۆ بابان.
(٣٢) بەرەو ڕێزمانی کوردی، بەرەو زمانی نووسین. دانانی: د. شێرکۆ بابان.
(٣٣) نادرنامەی ئەڵماس خانی کەڵهوڕ. ئامادەکردنی: شوکور مستەفا.
(٣٤) نظام الأناضول الشرقية. تاليف: اسماعيل بيشكچي. ترجمة: شكور مصطفى.
(٣٥) سینتاکسی رستەی کوردی. د. کوردستان موکریانی.
(٣٦) فەرهەنگی شارەزوور. کوردی– ئینگلیزی. دانانی: د. شەفیق قەزاز.
(٣٧) الصراعات الدولية. تأليف: محمد احسان رمضان.
(٣٨) مەلا مەحموودی بایەزیدی یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننووسی کورد. دانانی: د. فەرهاد پیربالّ.
(٣٩) گێتی زیندەوەر. دانانی: عەلائەدین سەجادی.
(٤٠) مێژووی پەخشانی کوردی. دانانی: عەلائەدین سەجادی.
(٤١) دیوانی شێخ رەزای تاڵەبانی. ئامادەکردنی: شوکور مستەفا.
(٤٢) كردستان ودوامة الحرب. تأليف: محمد احسان رمضان.
(٤٣) ڕۆمانی ڕێگا. دانانی: محەمەد مەولوود مەم.
(٤٤) مقالات حول القضية الكردية. تأليف: فوزي الأتروشي.
(٤٥) حياتي الكردية أو صرخة الشعب الكردي. مذكرات: نورالدين زازا.
(٤٦) بۆ کوردستان. دیوان: هەژار موکریانی.
(٤٧) جنوب كردستان في الدراسات الانثروپولوجية. ترجمة: جرجس فتح الله.
(٤٨) مهد البشرية او الحياة في شرق كردستان. تأليف: دبليو. أي . ويگرام وادگار. تي. أي. ويگرام.
ترجمة: جرجيس فتح الله.
(٤٩) مبحثان على هامش ثورة الشيخ عبيدالله النهري. تأليف: جرجس فتح الله.
(٥٠) أيامي في ثورة كردستان. مذكرات: يونان هرمز.
(٥١) لقاء الكرد واللان في بلاد الباب وشروان. تأليف: جمال رشيد.
(٥٢) ئاوەدانکردنەوەی کوردستان لە ساڵێکدا – چالاکییەکانی کابینەی چوارەمی حکوومەتی هەرێمی
کوردستان لە ساڵی ٢٠٠٠دا و پلانەکانی بۆ داهاتوو.
(٥٣) کۆڤاری رووناکی. ئامادەکردن و پێشەکی: د. کوردستان موکریانی.
(٥٤) مێژووی ئەدەبی کوردی. بەرگی یەکەم. دانانی: د. مارف خەزنەدار.
(٥٥) شازادە چکۆلە. ڕۆمانی مێرمنداڵان. نووسینی: سەنت ئێگزوپێری. وەرگێڕانی: ئاسۆ عەبدوڵڵا
حەسەن زادە.
(٥٦) حەمکێ توڤی. دانانی: د. مەسعود کتانی.
(٥٧) حەیران. دانانی: غەفوور مەخمووری
(٥٨) گەشتێک بە کۆماری مەهاباددا. بیرەوەری: رەئیس بەکر عەبدولکەریم حەوێزی.
(٥٩) نظام الأناضول الشرقية.الجزء الثاني. تاليف: اسماعيل بيشيكچي. ترجمة: شكور مصطفى.
(٦٠) فەرهاد و شیرین.شانۆنامە: نازم حیکمەت. و. لە تورکییەوە: ئەحمەد تاقانە
(٦٢) گەڕیان ل بابێ بەرزە. رۆمان: ئەنوەر محەمەد تاهیر.

(٦٣) بەرصیصێ عابید. فەقیێ تەیران. بڵاوکردنەوەی: عەبدولڕەقیب یوسف.
(٦٤) احداث عاصرتها. ذكريات محسن دزه يي.
(٦٥) پەروین و دوو سمۆرەی بەدفەڕ. چیرۆک بۆ منداڵان. یوسف عەبدولقادر.
(٦٦) کۆمەڵە مشکێک. چیرۆک بۆ منداڵان. یوسف عەبدولقادر.
(٦٧) رجال و وقائع. جرجيس فتح الله.
(٦٨) الابستاه – كتاب ڤنديداد الزرادشتية. نقله من الفرنسية:الدكتور دواد الچلبي. تقديم جرجيس فتح الله.
(٦٩) بەشێک لە دیوانی مەجزووب: کۆکردنەوە و لێکدانەوەی حەکیم مەلا ساڵح.
(٧٠) گەلاوێژی کوردستان (کەلیلە و دیمنە بەکوردی). وەرگێڕانی لە فارسییەوە: حاجی مەلا کەریمی
زەنگەنە. پێشەکی: د.محەمەد نووری عارف.
(٧١) مێژووی شانۆ لە ئەدەبیاتی کوردیدا لە کۆنەوە تا ساڵی ١٩٥٧ ، دانانی: د. فەرهاد پیربالّ.
(٧٢) درامای کوردی لەناو درامای جیهاندا. دانانی: حەمە کەریم هەورامی.
(٧٣) شێخ رەزای تاڵەبانی. ژیانی، پەروەردەی، بیروباوەڕی و شیعری. دانانی: د. مکرم تاڵەبانی.
(٧٤) مەحوی لە نێوان زاهیرییەت و باطینییەت و سەرچاوەکانی عیشق و وێنەی مەعشوقدا. دانانی:
ئەحمەدی مەلا.
(٧٥) مەولەوی: ژیان و بەرهەمی. محەمەدی مەلا کەریم